

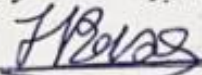
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий педагогічний інститут імені В.О. Сухомлинського

Кафедра історії

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри Рижєва Н. О.

 (підпис)

«13» листопада 2025 р.

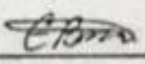
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему:

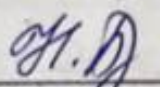
Берлінська криза 1948 – 1949 рр. Розкол Німеччини

Виконав: студент 6851мз групи

 Єдив В. В.
(підпис)

Керівник роботи:

в.о. професора кафедри історії,
доктор історичних наук, доцент
(посада, науковий ступінь, вчене звання)

 Буглай Н. М.
(підпис)

Миколаїв – 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Навчально-науковий педагогічний інститут імені В. О. Сухомлинського

Кафедра історії

Спеціальність 014 Середня освіта

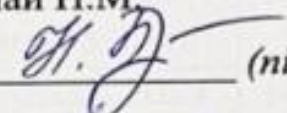
Спеціалізація 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітня програма Середня освіта (Історія)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

Буглай Н.М.

 (підпис)

« 15 » березня 2025 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студенту Єдину Віталію Володимировичу

1. Тема роботи: Берлінська криза 1948–1949 рр. Розкол Німеччини

Керівник роботи: д.іст.н., доцент, в.о. професора кафедри історії Буглай Н.М.

Затверджені наказом ректора № 1383-УЧ від «26» листопада 2025 р.

2. Термін подання роботи: до 01.12.2025 р.

3. Вихідні дані по роботі: комплекс історичних, архівних, дипломатичних, аналітичних і мемуарних матеріалів, що відтворюють передумови, перебіг і наслідки Берлінської кризи 1948–1949 рр.; документи Союзної контрольної ради, матеріали військових адміністрацій США, Великої Британії, Франції й СРСР, публікації серії *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, офіційні радянські збірники, матеріали преси 1940-х років, мемуари Л. Клея та учасників авіаційної операції «повітряний міст».

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів):

Розділ 1. Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження Берлінської кризи.

Розділ 2. Передумови та перебіг Берлінської кризи 1948–1949 рр.

Розділ 3. Наслідки Берлінської кризи і формування двох німецьких держав.

Розробка уроку на тему: «Берлінська криза 1948–1949 рр.».

5. Перелік презентаційних матеріалів: мультимедійна презентація

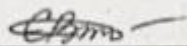
6. Дата видачі завдання: 20.09.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми та ознайомлення керівника з планом кваліфікаційної роботи	Вересень 2024	Виконано
2	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження	Жовтень 2024	Виконано
3	Складання плану, підбір і опрацювання списку використаних джерел	Листопад 2024	Виконано
4	Написання вступу. Розділ 1. Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження Берлінської кризи	Грудень 2024	Виконано
5	Розділ 2. Передумови та перебіг Берлінської кризи 1948–1949 рр.	Лютий 2025	Виконано
6	Розділ 3. Наслідки Берлінської кризи і формування двох німецьких держав. Розробка уроку на тему: «Берлінська криза 1948–1949 рр.»	Червень 2025	Виконано
7	Передача магістерської роботи рецензенту для рецензування	Вересень 2025	Виконано
8	Передача магістерської роботи науковому керівникові для написання відгуку	Жовтень 2025	Виконано

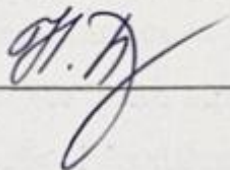
9	Попередній захист магістерської роботи	Листопад 2025	Виконано
10	Захист магістерської роботи	Грудень 2025	Виконано

Студент

Єдин В. В.

Керівник роботи

Буглай Н. М.

АНОТАЦІЯ

Єдин В. В. Берлінська криза 1948–1949 рр. Розкол Німеччини. Кваліфікаційна робота зі спеціальності 014 Середня освіта спеціалізації 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) освітньої програми «Середня освіта (Історія)». Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2025. 77 с.

У кваліфікаційній роботі здійснений всебічний аналіз передумов, перебігу та наслідків Берлінської кризи 1948–1949 років, а також визначення її значення у процесі формування двох німецьких держав і структури повоєнної системи міжнародних відносин. Процес політичного розділення Німеччини розглядається через призму Берлінської кризи, а також трансформацій міжнародно-правового, дипломатичного та військово-організаційного характеру, що його супроводжували. Проаналізовано міжнародно-політичні, економічні й внутрішньодержавні фактори, які спричинили ескалацію ситуації навколо Берліна в період 1948 –1949 рр., а також їхній вплив на виникнення таких наслідків, як формування двох німецьких держав, встановлення правового статусу Берліна та посилення блочної системи міжнародних відносин. Завершують роботу висновки, в яких підбито підсумки дослідження, зазначено Берлінська криза 1948–1949 рр. була ключовою подією раннього етапу Холодної війни, яка визначила подальший розвиток міжнародної системи, спричинила інституційний поділ Німеччини та заклала основи блокового протистояння у Європі.

Наукова новизна дослідження полягає в системному підході до аналізу Берлінської кризи як ключового етапу Холодної війни, що не лише поглибив процес поділу Європи, але й стимулював утворення двох ідеологічно антагоністичних політичних систем на території однієї країни. Дослідження акцентує увагу на взаємозв'язку зовнішньополітичних дій великих держав із внутрішньополітичними трансформаціями в післявоєнній Німеччині –з одного боку, і глобальними структурними змінами міжнародної системи –з іншого. Також новизна полягає у поєднанні аналізу економічних, політичних і

безпекових чинників кризи, що дозволяє охопити подію в комплексній перспективі.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання їх в науковій і освітній діяльності в ЗВО, при вивченні курсу: «Історія міжнародних відносин» та вибіркового курсу: «Історія Холодної війни», а також у розробці навчальних матеріалів і проведенні уроків із всесвітньої історії, міжнародних відносин, історії Холодної війни, а також у підготовці аналітичних матеріалів щодо геополітичної ситуації після Другої світової війни. Крім того, розуміння механізмів, що лежать в основі Берлінської кризи, дає змогу критично оцінити сучасні міжнародні кризи, де присутні елементи блокової логіки, змагання великих держав і перетворення локальних конфліктів на глобальні.

Ключові слова: *Берлінська криза, блокада Берліна, «повітряний міст», холодна війна, ФРН, НДР, післявоєнна Європа, міжнародні відносини.*

ABSTRACT

Vitalii Yedyn. Berlin Crisis of 1948–1949. The Division of Germany. Qualification thesis in the specialty 014 Secondary Education specialisation 014.03 Secondary Education (History and Civic Education) of the educational program «Secondary Education (History)». Mykolaiv: Admiral Makarov National University of Shipbuilding, 2025. 77 p.

The qualification thesis provides a comprehensive analysis of the prerequisites, course and consequences of the Berlin crisis of 1948–1949, as well as the determination of its significance in the process of forming two German states and the structure of the post-war system of international relations. The process of political division of Germany is considered through the prism of the Berlin Crisis, as well as the accompanying transformations of an international legal, diplomatic and military-organisational nature. The international political, economic and domestic factors that led to the escalation of the situation around Berlin in the period 1948–1949 are analysed, as well as their impact on the emergence of such consequences as the formation of two German states, the establishment of the legal status of Berlin and the strengthening of the bloc system of international relations. The work is concluded with conclusions, which summarize the results of the study, stating that the Berlin crisis of 1948–1949 was a key event of the early stage of the Cold War, which determined the further development of the international system, caused the institutional division of Germany and laid the foundations for the bloc confrontation in Europe.

The scientific novelty of the study lies in its systematic approach to analysing the Berlin Crisis as a key stage of the Cold War, which not only deepened the division of Europe but also stimulated the formation of two ideologically antagonistic political systems within a single country. The study focuses on the interconnection between the foreign policy actions of the great powers and the internal political transformations in post-war Germany on the one hand, and the global structural changes in the international system on the other. Another novelty lies in the

combination of analysis of the economic, political and security factors of the crisis, which allows for a comprehensive perspective on the event.

The practical significance of the research results lies in the possibility of using them in scientific and educational activities in higher education institutions, when studying the course 'History of International Relations' and the elective course 'History of the Cold War', as well as in the development of teaching materials and conducting lessons on world history, international relations, the history of the Cold War, and in the preparation of analytical materials on the geopolitical situation after World War II. In addition, understanding the mechanisms underlying the Berlin Crisis allows for a critical assessment of contemporary international crises involving elements of bloc logic, competition between great powers, and the transformation of local conflicts into global ones.

Keywords: *Berlin Crisis, Berlin blockade, Berlin Airlift, Cold War, FRG, GDR, post-war Europe, international relations.*

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕРЛІНСЬКОЇ КРИЗИ	16
1.1. Стан наукової розробки теми	16
1.2. Джерельна база	25
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	27
 РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРЕБІГ БЕРЛІНСЬКОЇ КРИЗИ 1948 – 1949 РР.	32
2.1. Геополітична ситуація в Німеччині після Другої світової війни	32
2.2. Хронологія блокади Західного Берліна	36
2.3. Роль «повітряного мосту» і дипломатичне протистояння	41
 РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ БЕРЛІНСЬКОЇ КРИЗИ І ФОРМУВАННЯ ДВОХ НІМЕЦЬКИХ ДЕРЖАВ. РОЗРОБКА УРОКУ НА ТЕМУ: «БЕРЛІНСЬКА КРИЗА 1948 – 1949 РР.»	48
3.1. Створення ФРН і НДР як результат конфлікту	48
3.2. Розкол Німеччини як фактор тривалого поділу Європи	53
3.3 Розробка уроку на тему: «Берлінська криза 1948 –1949 рр.»	63
 ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Після завершення Другої світової війни світ вступив у нову епоху – період глибокої політичної, економічної та ідеологічної трансформації. Розпад антигітлерівської коаліції, формування двох протилежних систем – західної та радянської, а також боротьба за вплив у Європі зумовили початок тривалого конфлікту, який отримав назву Холодна війна. Саме в цей час окремі події ставали маркерами переходу від воєнного союзництва до системного протистояння, а локальні кризи – випробуванням стійкості нової системи міжнародних відносин.

Однією з таких подій стала Берлінська криза 1948–1949 рр. Її розвиток відбувався на тлі загострення суперечностей між державами-переможницями, відмінностей у баченнях післявоєнного устрою Німеччини та майбутнього Європи загалом. У ситуації, коли Берлін став символом зламу епох, проявились ключові риси геополітичного протистояння, що визначали світовий порядок упродовж наступних десятиліть.

У цьому контексті дослідження Берлінської кризи має не лише історико-політичну вагу, а й методологічну значущість для осмислення закономірностей функціонування міжнародних відносин у періоди глобальної напруги. Аналіз цих подій дозволяє простежити механізми становлення блокової системи, формування стратегічних альянсів, а також оцінити вплив кризи на подальший розвиток європейської безпеки та світового балансу сил.

У повоєнному світі події, що відбувалися навколо столиці однієї з колишніх воюючих країн, набули символічного та практичного значення далеко за межами самої території. Зокрема, Берлінська криза 1948–1949 рр. стала не лише однією з перших серйозних фаз Холодної війни – вона виступила своєрідним лакмусовим папірцем зміни геополітичної конфігурації Європи. Блокада західних секторів Берліна, відповідь Заходу через «повітряний міст», а також подальше закріплення розділу Німеччини створили умови для формування нового міжнародного порядку – дивізії на два табори, що

супроводжувалась ідеологічним протистоянням, безпековими угодами, економічною консолідацією Заходу й Сходу. Зокрема, криза у Берліні наочно продемонструвала, що німецьке питання перестало бути лише регіональним: воно стало вузловим елементом глобального протистояння. За оцінкою «Encyclopaedia Britannica», блокада Берліна «підкреслила готовність союзників протистояти подальшій радянській експансії в Європі».

Таким чином, дослідження перебігу, причин і наслідків Берлінської кризи має не лише історичне значення, а й сучасну репрезентацію: воно дозволяє глибше зрозуміти закономірності трансформації міжнародної системи після Другої світової війни, механізми поділу держав-переможниць, а також логіку переходу від союзницької коаліції до блокового поділу світу.

Мета дослідження – здійснити всебічний аналіз передумов, перебігу та наслідків Берлінської кризи 1948–1949 рр.; окреслити її вплив на процес створення Федеративної Республіки Німеччина та Німецької Демократичної Республіки; оцінити роль цієї кризи в конструюванні повоєнного геополітичного порядку в Європі.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі **завдання**:

1. Охарактеризувати історіографічні підходи до дослідження Берлінської кризи у радянській, західній та сучасній науці;
2. Розкрити політичну ситуацію в Німеччині після завершення Другої світової війни, зокрема зміни в окупаційній політиці, валютній реформі і конфігурації зон контролю;
3. З'ясувати суперечності і конфліктні інтереси між країнами-союзниками (СРСР, США, Велика Британія, Франція), що призвели до кризи в Берліні;
4. Простежити перебіг подій під час блокади Західного Берліна, оцінити реакцію та заходи Заходу (зокрема «повітряний міст») як відповідь на радянські дії;

5. Визначити наслідки Берлінської кризи для міжнародної політики, безпеки та економіки в Європі, зокрема зміцнення блоку НАТО, прискорення створення ФРН та НДР;
6. Розкрити взаємозв'язок між Берлінською кризою та формуванням ФРН і НДР як покоління політичних утворень, що реалізували нову державну самоідентичність і політичну орієнтацію.
7. Розробити план-конспект уроку на тему: «Берлінська криза 1948 – 1949 рр.».

Об'єкт дослідження – процес політичного поділу Німеччини у контексті Берлінської кризи та змін міжнародно-правового, дипломатичного і військово-організаційного характеру, що супроводжували цей процес.

Предмет дослідження – міжнародно-політичні, економічні й внутрішньодержавні фактори, які зумовили загострення ситуації навколо Берліна в 1948–1949 рр., а також їхнє перетворення у наслідки: утворення двох німецьких держав, визначення статусу Берліна та укріплення блочної системи.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від завершення Другої світової війни у травні 1945 р. до осені 1949 р., коли було юридично оформлено створення Федеративної Республіки Німеччини та Німецької Демократичної Республіки. Нижня хронологічна межа пов'язана із запровадженням механізмів спільного управління Німеччиною та появою перших глибинних суперечностей між державами-переможницями. Верхня межа визначена завершенням Берлінської блокади, припиненням дії «повітряного мосту» у травні 1949 р. та політико-правовим оформленням поділу Німеччини восени того ж року. У межах цього періоду реконструюється не лише перебіг подій 1948–1949 рр., а й передумови кризи, які визрівали у 1945–1947 рр. і стали основою для радикального загострення «німецького питання».

Територіальні межі дослідження охоплюють, передусім, територію повоєнної Німеччини, поділену на чотири окупаційні зони, а також місто Берлін, що мало особливий міжнародно-правовий статус. Особливу увагу зосереджено на західних секторах Берліна, які стали головним об'єктом

радянської блокади 1948–1949 рр., та на радянській зоні окупації, де формувалася політична модель, що згодом лягла в основу НДР. Важливими просторовими рамками виступають також дипломатичні й економічні зв'язки США, Великої Британії та Франції з їхніми зонами окупації, адже саме ця взаємодія зумовила створення Бізонії та Тризонії та визначила конфігурацію майбутнього поділу Німеччини. У дослідженні також враховано ширший геополітичний контекст Центральної та Західної Європи, оскільки криза в Берліні стала структурною частиною формування блокового порядку в регіоні.

Методи дослідження. У процесі роботи застосовано історико-описовий метод, метод аналізу й синтезу, порівняльно-історичний підхід, а також метод історичної ретроспекції – задля розкриття передумов кризи й її довгострокових впливів. Крім того, використовувався метод документального аналізу офіційних актів, мемуарних свідчень та нововиявлених архівних джерел, що дає змогу поглибити розуміння мотивацій учасників і механізмів протистояння.

Джерельну базу становлять документи Союзної контрольної ради, матеріали військових адміністрацій США, Великої Британії, Франції й СРСР, публікації серії Foreign Relations of the United States (FRUS), офіційні радянські збірники, матеріали преси 1940-х років, мемуари Л. Клея та учасників авіаційної операції «повітряний міст».

Наукова новизна дослідження полягає в системному підході до аналізу Берлінської кризи як ключового етапу Холодної війни, що не лише поглибив процес поділу Європи, але й стимулював утворення двох ідеологічно антагоністичних політичних систем на території однієї країни. Дослідження акцентує увагу на взаємозв'язку зовнішньополітичних дій великих держав із внутрішньополітичними трансформаціями в післявоєнній Німеччині – з одного боку, і глобальними структурними змінами міжнародної системи – з іншого. Також новизна полягає у поєднанні аналізу економічних, політичних і безпекових чинників кризи, що дозволяє охопити подію в комплексній перспективі.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання їх в науковій і освітній діяльності в ЗВО, при вивченні курсу: «Історія міжнародних відносин» та вибіркового курсу: «Історія Холодної війни», а також у розробці навчальних матеріалів і проведенні уроків із всесвітньої історії, міжнародних відносин, історії Холодної війни, а також у підготовці аналітичних матеріалів щодо геополітичної ситуації після Другої світової війни. Крім того, розуміння механізмів, що лежать в основі Берлінської кризи, дає змогу критично оцінити сучасні міжнародні кризи, де присутні елементи блокової логіки, змагання великих держав і перетворення локальних конфліктів на глобальні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи обговорювалися під час шести конференцій:

1. Єдин В. В. Причини та наслідки Берлінської кризи 1948–1949 рр. Матеріали міжрегіональної науково-практичної студентської онлайн-конференції: *«Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія, освіта, культура» (до 50-річчя історичної освіти на Миколаївщині)* (м. Миколаїв, 25 жовтня 2024 р.). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2024.

2. Єдин В.В. Повоєнне врегулювання «німецького питання» (1945–1949 рр.). *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики*: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. 4 квітня 2025 року. Миколаїв: НУК ім. адм. Макарова, 2025. С.83–86.

3. Єдин В.В. Грошова реформа 1948 року в Західній Німеччині. *Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 22 травня 2025 р.) / редкол.: к.і.н., доц. Н. М. Кузовова (відп. ред.) та ін. Херсон: Вид-во ХДУ, 2025. С. 100–104.

4. Єдин В. В. Політичний портрет К. Аденауера. Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції: *«Історико-філософські дослідження молодих учених»* (м. Суми, 22 травня 2025 р.,). Суми, 2025. 134 с.

5. Єдин В. В. Міжнародні наслідки Берлінської кризи 1948–1949 рр. X Міжнародна науково-практична конференція *«Актуальні питання викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах війни та післявоєнної відбудови»* (27-28 травня 2025 р.). – Суми: Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2025.

6. Єдин В.В. Економічна політика К. Аденауера // Збірник наукових праць молодих науковців і студентів «Історичні штудії»: збірник наукових праць молодих науковців і студентів / за ред. д.іст.н., проф., зав. кафедри історії Н.О. Рижевої. Випуск 3. Миколаїв: Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, 2025. 162 с. (Електронний збірник).

Структура роботи обумовлена її метою та завданнями. Вона складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок з них – 71 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та літератури налічує 47 найменувань (з них 39 – іноземною мовою, 8 – українською).

У першому розділі магістерській роботі розглянуто історіографію проблеми, а саме: підходи радянської, західної та сучасної української науки до проблеми Берлінської кризи, проведено критичний аналіз джерел та визначено основні методологічні орієнтири. У другому розділі – передумови та перебіг кризи: політична і економічна ситуація в Німеччині після 1945 р., валютна реформа, діяльність союзників і сторона СРСР, блокада Берліна, реакція Заходу. У третьому розділі – особливий акцент зроблено на наслідках кризи, які призвели до створення ФРН і НДР, а також заклали основи біполярного поділу Європи, проаналізовано її вплив на міжнародну безпеку, структуру післявоєнної Європи та сучасні інтерпретації. Подано розробку уроку на тему: «Берлінська криза 1948 –1949 рр.».

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕРЛІНСЬКОЇ КРИЗИ

1.1. Стан наукової розробки теми

Радянська історіографія Берлінської кризи 1948–1949 рр. формувалася в умовах жорсткого ідеологічного контролю та була органічною частиною офіційного дискурсу про «миролюбну політику СРСР» і «агресивні плани імперіалізму». У 1950–1970-их рр. події навколо Берліна зазвичай розглядалися не як самостійний предмет спеціальних досліджень, а як епізод «боротьби за мирне врегулювання німецького питання» та протидії планам США і Великої Британії щодо «розколу Німеччини». Характерними є узагальнюючі праці А.А. Галкіна та Д.Є. Мельникова «СССР, западные державы и германский вопрос. 1945–1965 гг.» (1966), де блокаду і повітряний міст трактовано як закономірну відповідь СРСР на «односторонні кроки Заходу» (передусім грошову реформу та інтеграційні плани в рамках плану Маршалла), а відповідальність за ескалацію покладається головно на західні держави [2]. Аналогічні оцінки фіксуються в серії з історії дипломатії, офіційних публікаціях документів зовнішньої політики СРСР та узагальнюючих працях про післявоєнне врегулювання; у них радянська позиція подається як правова й оборонна, тоді як Берлінський повітряний міст інтерпретується як пропагандистська акція, покликана замаскувати порушення Потсдамських домовленостей. У такій інтерпретаційній рамці причина кризи редукувалася до «саботажу союзницьких угод» з боку Заходу, а сама блокада – до тимчасових транспортних обмежень, що мали нібито примусити партнерів повернутися до узгодженої політики. Ключові сюжетні лінії – відмова визнавати легітимність західних кроків у валютній сфері, акцент на «загрозі мілітаризації Західної Німеччини», замовчування суперечностей у політиці СРСР стосовно власної зони окупації та Берліна. Радянські дослідники не мали доступу до повного комплексу

документів, а їхні висновки повторювали офіційну тезу про «провокативний характер» дій США і Великої Британії.

Зламу підходів у дослідженні проблеми сприяло відкриття архівів у 1990-х роках та активне залучення нових документальних джерел, що дозволило переосмислити усталені інтерпретації радянської зовнішньої політики стосовно німецького питання. Зокрема, наукові студії С. Понса, присвячені аналізу внутрішньополітичних документів пізньосталінської доби, показали складну взаємодію між ідеологічними настановами та прагматичними міркуваннями радянського керівництва щодо Німеччини [35]. На основі матеріалів радянських архівів автор доводить, що політика Москви у німецькому питанні визначалася не лише геополітичним суперництвом, але й внутрішніми дискусіями про межі допустимого компромісу із Заходом.

Українська історіографія з проблеми Берлінської кризи та розколу Німеччини формується значно пізніше, ніж західна та радянська, і розгортається переважно в руслі студій з історії холодної війни, «німецького питання» та повоєнних міжнародних відносин, у межах яких події 1948–1949 рр. у Берліні зазвичай виступають ключовим кейсом або однією з вузлових сюжетних ліній. Для вітчизняної історіографії питання Берлінської кризи зазвичай вписується у ширший контекст досліджень «німецького питання» і витоків Холодної війни; спеціальних монографій на сьогодні є небагато, але в узагальнюючих студіях з історії міжнародних відносин і Холодної війни (насамперед оглядових і навчальних) [див. 4-6; 1, 7-8] помітний вплив західних постревізіоністських підходів з визнанням багатофакторності конфлікту та критичним ставленням до радянських офіційних інтерпретацій.

У наукових оглядових працях українських істориків кінця XX – початку XXI ст. Берлінська криза характеризується як перша суттєва невдача радянської дипломатії в Європі, яка продемонструвала обмеженість методів силового впливу, а також сприяла прискоренню інституційного розколу Німеччини та європейського континенту загалом. У цьому контексті особливу значущість

мають узагальнюючі дослідження, де проблематика «німецького питання» аналізується крізь призму еволюції біполярної системи міжнародних відносин – це зокрема навчально-методичний посібник О. Овчаренка «Двохполюсність світу і «холодна війна» (1946–1991 рр.)», у якому окремих підрозділ присвячено процесові формування Бізонії й Тризонії, валютній реформі та наростанню кризи навколо статусу Берліна [7, с.14-34]. Автор підкреслює, що саме суперечності довкола майбутньої моделі німецької державності та питання репарацій стали структурним підґрунтям блокади, а сама Берлінська криза розглядається як один із поворотних моментів конституювання біполярного світу.

Спеціалізований вимір українських досліджень більш чітко окреслюється у працях А. Кудряченка, який послідовно аналізує як власне Берлінську кризу, так і ширший комплекс німецько-німецьких відносин у повоєнний період. У статті «Берлінська криза 1948 –1949 рр. – балансування на межі війни» [4, с. 88–99] дослідник на основі залучення німецьких, англо-американських та радянських документів показує, що блокада була для Сталіна радше інструментом примусу й тестування меж поступливості Заходу, ніж спробою прямого витіснення союзників із міста. Особливу увагу він приділяє аналізу логіки ухвалення рішень у Москві та Вашингтоні, наголошуючи на поєднанні оборонних мотивів безпеки з прагненням закріпити власні моделі інтеграції німецьких територій. У монографії «Німецько-німецькі стосунки: від визнання до єднання» Кудряченко розглядає Берлінську кризу як відправну точку тривалого процесу оформлення двох німецьких держав, пов'язуючи її з еволюцією політики ФРН та НДР, розвитком «східної політики» та поступовим переходом від конфронтації до діалогу в німецько-німецьких контактах [5]. Для української історіографії характерною є також увага цього автора до довгострокових міжнародно-політичних наслідків кризи, зокрема до того, як вона вплинула на дискусії про майбутню архітектуру безпеки в Європі.

Вагомий внесок у розробку проблематики Холодної війни, у межах якої осмислюється і Берлінська криза, здійснили О. Сич та А. Мінаєв. У

навчальному посібнику «Доба «холодної війни»: основні тенденції світового розвитку» вони розглядають події 1948–1949 рр. як один із перших серйозних тестів політики стримування, підкреслюючи, що успіх «повітряного мосту» закріпив за США роль гаранта безпеки у Західній Європі та посилив привабливість західної моделі для західнонімецького суспільства [8]. Автори акцентують, що блокада стала важливим елементом формування «образу ворога» по обидва боки залізної завіси і заклала основи для подальших кризових сценаріїв холодної війни – від другої Берлінської кризи до Карибської. У цьому підході простежується вплив західної постревізіоністської традиції: Берлінська криза постає як багатофакторний конфлікт, у якому поєдналися структурні суперечності біполярної системи, внутрішньополітичні обмеження акторів і суб'єктивні прорахунки керівництва наддержав.

Окрему лінію української історіографії становлять дослідження, що фокусуються на еволюції ФРН та НДР у міжнародних відносинах, розглядаючи Берлінську кризу як відправну точку інституційного поділу Німеччини. Показовою є стаття А. Гончарова «ФРН і НДР у міжнародних відносинах у 1949–1990 роках», у якій аналізуються зовнішньополітичні стратегії обох німецьких держав і роль «німецького питання» в європейській політиці розрядки та об'єднання [3, с. 19]. Автор наголошує, що саме досвід блокади та «повітряного мосту» сформував специфічну ідентичність Західного Берліна як «вітрини Заходу», що вплинуло на внутрішній цивілізаційний вибір ФРН і стало одним із аргументів на користь євроатлантичної інтеграції. Подібні сюжети розгортаються і в сучасних українських підручниках з історії міжнародних відносин, підготовлених колективом Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, де Берлінська криза подається як кейс у вивченні механізмів кризового менеджменту, формування НАТО та логіки «німецької політики» великих держав [1].

Звертає на себе увагу й те, що в українській науковій традиції Берлінська криза дедалі частіше вписується в ширший контекст трансформації повоєнної Європи та досвіду поділених суспільств. Це простежується як у фахових

статтях на кшталт «Холодної війни в Європі (1947–1975 рр.)», де аналізується, зокрема, вплив блокади на становлення політичних режимів у ФРН та НДР, їхню участь у європейських інтеграційних процесах та еволюцію німецько-німецьких відносин [6]. На відміну від радянської традиції, що розглядала кризу переважно крізь призму «боротьби за мир» і «загрози реваншизму», українські автори акцентують на комплексності ситуації, поєднуючи аналіз економічних, безпекових, ідеологічних та гуманітарних чинників. У результаті українська історіографія, попри порівняно невелику кількість спеціальних праць, демонструє тенденцію до інтеграції в загальноєвропейський науковий дискурс, використовуючи напрацювання західної постревізійоністської школи й водночас привносячи власну оптику, пов'язану з досвідом поділу та відновлення державності.

Берлінська криза 1948–1949 рр. у вітчизняній науці нині розроблена менш інтенсивно, ніж у західній, однак наявні праці А. І. Кудряченка, О. І. Овчаренка, О. І. Сича, А. М. Мінаєва, А. Гончарова та авторських колективів навчальних посібників дозволяють говорити про формування цілісного українського бачення проблеми, у якому поєднуються багатофакторний аналіз витоків кризи, увага до еволюції німецько-німецьких відносин і критичне ставлення до радянських офіційних наративів.

У *західноєвропейській історіографії* новий імпульс дослідженню надала праця Д. Ф. Гарінгтона, у якій криза розглядається крізь призму багатосторонньої дипломатії – насамперед через діяльність США та ООН під час блокади Берліна. Автор підкреслює, що американська стратегія полягала у поєднанні демонстрації сили з утриманням від прямої ескалації, що мало вирішальне значення для збереження стабільності у Європі [22].

Важливим напрямом переосмислення проблеми стала також увага до технічних, військових і логістичних аспектів кризи. Дослідження Дж. Суїні, присвячене організації «повітряного мосту», дало змогу простежити взаємозалежність політичних рішень і практичної реалізації операції, яка стала одним із символів ранньої Холодної війни [43]. Авторка акцентує, що авіаційна

підтримка Берліна мала не лише гуманітарне, а й стратегічне значення, адже засвідчила здатність західних союзників діяти спільно в умовах тиску. Як наслідок – радянська і пострадянська історіографія виходить за межі схеми «односторонньої агресії» чи «односторонньої оборони», підкреслюючи суперечливе поєднання оборонних і наступальних елементів у стратегії Кремля, вагу німецького чинника, внутрішні дискусії в радянському керівництві.

Західноєвропейська історіографія Берлінської кризи пройшла декілька послідовних етапів – від ранніх політизованих оцінок доби Холодної війни до постревізіоністських і мультіархівних студій, що прагнуть поєднати аналіз рішень еліт, структурних факторів та німецького виміру конфлікту.

Перший пласт – праці кінця 1940-х – 1950-х рр., серед яких центральне місце посідає ґрунтовна монографія Вальтера Філіпса Дайвісона. Девісон, спираючись переважно на доступні тоді західні документи, інтерпретує блокаду як першу велику спробу радянського керівництва силовим тиском змінити статус Берліна і перевірити готовність США до оборони своїх позицій у Європі, наголошуючи на рішучості адміністрації Г. Трумена й ключовій ролі повітряного мосту у стримуванні експансії СРСР [14]. Цей «ортодоксальний» підхід підкреслює чітку дихотомію «агресивний СРСР – оборонний Захід» і розглядає кризу як логічне підтвердження тези про радянську експансіоністську стратегію.

У 1960-х – 1970-х рр. формується більш детальний, але загалом ще однобічний дискурс, інтегрований у ширші студії про походження Холодної війни та «німецьке питання». Водночас активно залучаються офіційні публікації документів: FRUS, матеріали британського та французького МЗС, мемуари Л. Клея та інших учасників.

Принциповий злам забезпечили *постревізіоністські дослідження* 1980-х – 1990-х рр., що поєднали багатосторонню джерельну базу та критичний аналіз логіки рішень усіх акторів. Класичною стала праця А. Шлейма у якій криза розглядається як складний процес ухвалення рішень в умовах неповної інформації, внутрішньополітичних обмежень та союзницьких суперечностей.

Шлейм показує, що Вашингтон не мав заздалегідь продуманого плану повітряного мосту, а ескалація була результатом послідовності ситуативних кроків, де важливу роль відіграли особистості Трумена, Клея, британських та французьких представників [40].

Монографії Р. Дж. Міллера [32] та Енн та Джона Туса [47] зміщують центр уваги на військово-логістичний, соціальний і гуманітарний виміри повітряного мосту, спираючись на широке коло архівів і свідчень учасників. Вони підкреслюють, що успіх операції став не лише стратегічною перемогою Заходу, а й потужним пропагандистським ресурсом, який закріпив образ США як захисника західноберлінського населення.

Особливе значення має стаття В. Ставерса яка, використовуючи нові документи, демонструє, що блокада не була абсолютною: частина постачання до Західного Берліна надходила з радянської зони, а радянська політика мала елементи обмеженого тиску, а не прямої спроби вигнати союзників. Це змушує переглянути традиційні уявлення про «тотальне перекриття» і посилює інтерпретації, де Й. Сталін радше тестує межі та шукає політичних поступок, ніж прагне негайного витіснення [42].

Подальший розвиток західної історіографії пов'язаний з широким використанням німецьких, радянських/російських, британських, французьких і американських архівних матеріалів. У працях В.Р. Смайзера [41], багатьох авторів збірника «Радянський Союз та Європа в період Холодної війни, 1943–1953 рр.» за редакцією Ф. Горі та С. Понса Берлінська криза розглядається як ключова ланка у процесі інституціоналізації розколу Німеччини, де взаємодіють економічні фактори (валютна реформа, план Маршалла), безпекові міркування, внутрішньополітичні логіки сторін та німецькі партійні конфігурації [36].

Сучасна англо-американська та німецька література загалом відходить від чорно-білих схем, наголошуючи на тому, що блокада стала водночас результатом прорахунків і недовіри з обох боків, каталізатором створення ФРН та НАТО і символічним моментом формування західно-берлінської

ідентичності. При цьому західні дослідники більш послідовно акцентують автономну роль німецьких акторів та внутрішньополітичного тиску в США і Великій Британії.

Після відкриття східноєвропейських архівів та розширення джерельної бази у 1990-х – 2000-х рр. історіографія Берлінської кризи набуває міждисциплінарного характеру. Західні дослідники дедалі частіше поєднують політичну історію, міжнародні відносини, соціальну історію, історію повсякдення, військово-стратегічні студії, студії пам'яті (*memory studies*) та аналіз політики безпеки. У цьому контексті криза постає на межі тиску й компромісу, де Й.Сталін намагається зупинити процес створення окремої західнонімецької держави, не ризикуючи прямою військовою конфронтацією.

Розвиваються підходи, що аналізують Берлінську блокаду та повітряний міст як феномен міжнародних комунікацій, символічної політики та формування колективних ідентичностей. Дослідження культурної пам'яті та «місць пам'яті» повітряного мосту в Західному Берліні показують, як гуманітарний вимір операції був використаний для закріплення образу США як гаранта безпеки й добробуту населення, тоді як радянська сторона програла боротьбу за символічний капітал події.

У рамках історії міжнародних відносин та безпекових студій Берлінська криза розглядається як кейс у дослідженнях стратегій стримування, ескалації та примусу. Аналізуються моделі ухвалення рішень, співвідношення військових і політичних інструментів, роль повітряної сили як інструменту «повітряної дипломатії». До цього поля належать як класичні роботи А. Шлейма [39-40].

Сучасні дослідження німецького суспільства й економіки інтегрують Берлінську кризу в аналіз процесів державотворення ФРН і НДР. Роботи про соціально-економічну реконструкцію Західної Німеччини, формування соціальної ринкової економіки, політичну культуру Західного Берліна та контроль СЄПН у Східному Берліні трактують блокаду як чинник легітимації відповідних політичних проєктів. У цій перспективі блокада й повітряний міст постають каталізаторами незворотного інституційного поділу Німеччини – не

лише наслідком протистояння наддержав, але й процесом, у якому німецькі еліти активно використовують кризу для закріплення власних моделей розвитку.

Сучасні дослідження охоплюють аналіз історичного розвитку країни в контексті процесу возз'єднання Німеччини, включаючи тлумачення Берлінської кризи 1948–1949 рр., як одного з ключових драматичних епізодів[10; 13; 18; 31]. Крім того, з'являються праці, які поєднують історію та політичну науку, аналізуючи довгострокові наслідки Берлінської кризи для політичної мобілізації, формування антикомуністичних і проатлантичних орієнтацій, інституцій євроатлантичної безпеки. У цих дослідженнях криза розглядається як важливий момент, що сприяв кристалізації ідеї «європейського Заходу» та утвердженню негативного образу Радянського Союзу як ненадійного партнера. Водночас, сучасний аналіз нових праць демонструє, що цей образ був значно складнішим, ніж його репрезентували ранні роботи періоду Холодної війни. Проте в суспільній політичній свідомості він набував чіткої поляризованої форми, відображаючи глобальні ідеологічні протистояння тієї епохи.

У першому розділі методологічно аргументується необхідність застосування інтегрованого підходу, який об'єднує принципи історизму, системності, об'єктивності та міждисциплінарності, для розгорнутого аналізу Берлінської кризи. Такий синтез дозволяє інтерпретувати кризу не як ізольоване явище, а як ключовий структурний компонент формування світового порядку періоду Холодної війни. Застосування описового, порівняльно-історичного, аналітичного та ретроспективного методів сприяє відновленню логічної послідовності подій, виявленню закономірностей у прийнятті політичних рішень і оцінці їх довготривалих наслідків для європейської системи безпеки.

Отже, підсумовуючи проведений історіографічний аналіз, можна стверджувати, що Берлінська криза 1948–1949 років мала виняткове значення не лише як один із ключових етапів у становленні конфлікту періоду Холодної війни, але й як визначальний чинник, що сприяв територіальному та

політичному розколу Німеччини. Її наслідки залишаються важливим предметом наукових досліджень, забезпечуючи глибше розуміння взаємодії політичних рішень, ідеологічних суперечностей та інформаційних стратегій у процесі трансформації Європи після завершення Другої світової війни. У результаті криза стала фундаментом для формування блокового протистояння, яке визначало структуру міжнародних відносин у наступні десятиліття.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження Берлінської кризи 1948–1949 рр. ґрунтується на широкому комплексі документальних, мемуарних, аналітичних та архівних матеріалів, що дозволяють всебічно реконструювати передумови, перебіг і наслідки одного з ключових конфліктів ранньої Холодної війни. Вона включає джерела радянського, американського, британського та німецького походження, а також міждисциплінарні дослідження, що інтегрують підходи політичної історії, міжнародних відносин і соціально-економічного аналізу.

Основу джерельної бази становлять *офіційні міжнародні документи та матеріали окупаційних адміністрацій*, насамперед протоколи та директиви Союзної контрольної ради, документи американської й британської військової адміністрації в Німеччині, а також матеріали радянської зовнішньої політики. Важливе місце займає документальна серія *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, що містить дипломатичну кореспонденцію, стенограми переговорів, аналітичні записки Державного департаменту США та комунікації представників у Берліні. Саме ці документи дозволяють простежити позиції західних держав щодо валютної реформи, запровадження блокади та ухвалення рішення про створення «повітряного мосту».

У роботі використано також матеріали радянських документальних збірників, зокрема фундаментальну працю А. А. Галкіна і Д. Є. Мельникова [2], що містить значний корпус офіційних заяв, директив та аналітичних документів МЗС СРСР. Ці джерела є важливими для розуміння аргументації радянської

сторони, її тлумачення валютної реформи та сприйняття політики Заходу як загрози безпековим інтересам Москви. Особливо цінним є залучення документів, оприлюднених після розкриття архівів у 1990-х роках ХХ ст., що дають змогу глибше простежити внутрішньополітичні дискусії в радянському керівництві, проаналізовані у дослідженнях С. Понса [35–36].

Невід’ємною частиною джерельного комплексу стали *аналітичні та історичні дослідження західних авторів*, які ґрунтуються на багатосторонньому архівному матеріалі. Зокрема, праця Д. Ф. Гарінгтона, дозволяє оцінити дипломатичні механізми реагування США на радянські дії, роль ООН і стратегічні міркування американської адміністрації [22]. Дослідження Дж. Суїні відтворює логістичні, технічні й військово-організаційні аспекти «повітряного мосту», показуючи його як унікальний інструмент політичного стримування [43]. Класична робота Вальтера Філіпса Дайвісона [14] містить детальний аналіз політичного тла кризи та її місця в ширшій логіці Холодної війни. Окрему групу становлять дослідження В. Стіверс який, використовуючи нові документи, підкреслює неповноту радянської блокади та складність взаємозалежностей між зонами окупації. До цієї ж логіки тяжіють підходи А. Шлейм який показує еволюцію західної стратегії та поступову консолідацію політики стримування [40].

Джерельну базу суттєво збагачують *міждисциплінарні праці зарубіжних істориків*, серед яких роботи М. Ярауша [23-24], Дж. Леффлера [25], А. Левковича [26] та ін. Вони забезпечують розуміння структурних умов, у яких розгорталася криза: економічних наслідків війни, соціальної динаміки в окупаційних зонах, політики репарацій, специфіки радянської та західної адміністративної моделі. У цих працях Німеччина постає як центральний вузол суперечностей Холодної війни, а Берлін – як символ політичного поділу Європи.

Важливе джерельне значення для реконструкції подій мають *мемуари учасників подій*. Спогади американського військового губернатора Люція Клея, доповіді та рапорти керівників авіаційних операцій, мемуарні записи

британських та французьких представників дозволяють простежити логіку прийняття рішень, атмосферу взаємодії союзників, труднощі логістики та тактичні компроміси, необхідні для підтримання функціонування «повітряного мосту». У поєднанні з мемуарами радянських чиновників вони формують важливу частину джерельного корпусу, що відображає внутрішні обмеження політики обох сторін.

Значущим елементом джерельної бази є *періодичні видання та публіцистика 1940-х рр.*, які відтворюють суспільні настрої, пропагандистські стратегії та інформаційні інтерпретації блокади. Аналіз матеріалів західної та радянської преси дає змогу простежити, як кожна зі сторін формувала образ противника, легітимізувала свої дії та мобілізувала громадську думку. Це особливо важливо для розуміння символічного й ідеологічного рівнів Берлінської кризи.

У комплексі всі ці джерела – документальні, аналітичні, мемуарні, статистичні та пресові – дають змогу глибоко дослідити природу конфлікту, виявити механізми політичного тиску, дипломатичного маневрування та військово-логістичних інновацій. Багатство і різноманітність джерельної бази забезпечує можливість об'єктивного відтворення як стратегічних рішень СРСР, США, Великої Британії і Франції, так і повсякденного виміру життя в блокадному Берліні. Завдяки цьому дослідження дозволяє повноцінно оцінити Берлінську кризу як структурний елемент Холодної війни, який започаткував незворотний поділ Німеччини та змінив архітектуру міжнародної системи повоєнної Європи.

1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження

Методологічною основою дипломної роботи є поєднання принципів історизму, системності, об'єктивності та міждисциплінарності, що забезпечують комплексне розкриття теми Берлінської кризи 1948–1949 рр. та її впливу на формування нової структури міжнародних відносин у Європі.

Принцип історизму дозволяє розглядати кризу як результат розвитку суперечностей між союзниками, які визрівали від моменту завершення Другої світової війни, а не як випадковий епізод. Він забезпечує аналіз подій у контексті конкретних політичних, економічних і безпекових умов того часу, а також простеження еволюції позицій основних акторів – СРСР, США, Великої Британії, Франції та німецьких політичних еліт. Принцип системності зумовив розгляд Берлінської кризи не лише як локального конфлікту, а як структурного елементу ширшого процесу формування холодновоєнного світоустрою, що поєднував політичні, військові, дипломатичні та економічні чинники. Водночас застосування принципу об'єктивності дозволило уникнути однобічних оцінок, характерних для ідеологізованих історіографій радянського чи раннього західного зразка, і натомість спиратися на перевірені джерела, документальні свідчення та порівняльний аналіз позицій сторін.

Методологія роботи також ґрунтується на використанні концепцій політичного реалізму та конструктивізму у міжнародних відносинах. Підхід політичного реалізму дозволив пояснити поведінку наддержав через призму боротьби за вплив і безпеку, баланс сил та намагання забезпечити стратегічну перевагу в Європі. Натомість конструктивістський підхід дав змогу осмислити символічний вимір Берлінської блокади – як процес формування політичних ідентичностей, дискурсивних образів «демократичного Заходу» та «соціалістичного Сходу». Поєднання цих теоретичних рамок дозволяє охопити як матеріальні, так і ідеаційні фактори конфлікту, розкрити механізми формування наративів, що визначили обличчя повоєнної Європи.

У процесі дослідження застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів. Насамперед використано історико-описовий метод, який дав змогу реконструювати хронологію подій 1948 – 1949 рр., описати дипломатичні кроки сторін і проаналізувати логіку розвитку кризи. Порівняльно-історичний метод забезпечив можливість зіставлення позицій різних учасників, а також оцінки реакції міжнародної спільноти на блокаду Берліна, що дозволило визначити відмінності між радянською, американською, британською та

французькою дипломатією. Метод аналізу та синтезу застосовувався для узагальнення великого масиву історичних фактів, архівних документів і публікацій, з метою виокремлення ключових тенденцій і закономірностей у політичних рішеннях того часу.

Важливу роль відіграє документально-аналітичний метод, за допомогою якого опрацьовано джерела – офіційні документи СРСР, США, Великої Британії, Франції, збірники FRUS, матеріали російських і німецьких архівів, протоколи засідань Радянської військової адміністрації у Німеччині, мемуари тощо. Аналіз цих документів дозволив виявити мотиви дій сторін, внутрішні протиріччя в союзницьких стратегіях і ступінь впливу економічних факторів (зокрема валютної реформи та плану Маршалла) на ескалацію конфлікту.

Крім того, використано ретроспективний метод, що дав змогу простежити зв'язок між Берлінською кризою та подальшим формуванням ФРН і НДР, а також довгострокові наслідки цього конфлікту для структури міжнародних відносин у Європі. Саме ретроспективний підхід дозволив оцінити кризу не лише як тимчасову дипломатичну колізію, а як процес, який започаткував тривалу епоху холодновоєнного протистояння та визначив архітектуру безпеки на десятиліття вперед.

Проблемно-хронологічний метод став основою структурного аналізу подій, що дозволило виокремити етапи розвитку Берлінської кризи – від передумов (1945–1947) до безпосереднього блокування Західного Берліна (1948–1949) і формування двох держав (1949). Завдяки цьому вдалося систематизувати матеріал і продемонструвати послідовність трансформацій політичних позицій акторів. Додатково залучався метод контент-аналізу, який використано при роботі з публіцистичними джерелами, мемуарами й історіографічними працями для виявлення ідеологічних домінант у висвітленні подій та виявлення еволюції дискурсу щодо Берлінської кризи у радянській, західній та сучасній науковій літературі.

Методологічна логіка дослідження базується також на принципі міждисциплінарності, що поєднує історичний, політологічний і

соціокультурний підходи. Історичний компонент забезпечує аналіз конкретних фактів, політичних рішень і документів, політологічний – інтерпретацію їх у категоріях міжнародних відносин і стратегічних інтересів, а соціокультурний – осмислення ролі символів, комунікацій і суспільних настроїв у перебігу подій. Таке поєднання дозволило не лише описати перебіг кризи, а й зрозуміти її як феномен формування нової політичної реальності, у якій поєдналися дипломатія, економіка, пропаганда й гуманітарні аспекти.

Використання зазначених методів і підходів забезпечило комплексне висвітлення проблеми Берлінської кризи 1948–1949 рр., дозволило здійснити її аналіз на різних рівнях – від міжнародного до внутрішньодержавного – та сформулювати узагальнення щодо впливу цих подій на геополітичну структуру повоєнної Європи і формування двох німецьких держав.

Висновки до розділу 1

Аналіз історіографії Берлінської кризи 1948–1949 рр. виявляє еволюцію наукових підходів: від ідеологізованих радянських інтерпретацій до сучасних міждисциплінарних моделей. Радянська історична наука пояснювала блокаду як вимушену реакцію Москви на дії союзників, ігноруючи внутрішні суперечності політики СРСР. Відкриття архівів у 1990-х роках ХХ ст. дозволило переосмислити кризу як поєднання оборонних та наступальних мотивів радянської стратегії, зокрема під впливом німецького чинника й дискусій у керівництві СРСР. У західній історіографії спостерігався перехід від «ортодоксальних» оцінок СРСР як агресора до постревізіоністських підходів. Ранні праці, такі як дослідження В. Ф. Дайвісона, акцентували на конфронтації, тоді як пізні роботи (А. Шлейма, В. Ставерса, Р. Міллера та ін.) розкривали багатовимірність мотивацій сторін і роль Німеччини у конфлікті. Блокада розглядалася не лише як спроба витіснення союзників, а як інструмент тиску, який сприяв консолідації Заходу та створенню нової системи європейської безпеки.

Сучасна західна, німецька та пострадянська історіографія тлумачить Берлінську кризу як складний феномен, що поєднав економічні, дипломатичні, соціальні та символічні фактори. Ці дослідження наголошують, що криза не була лише політичним конфліктом, а також процесом формування ідентичності Західного Берліна, закріплення моделей розвитку ФРН і НДР та символічного поділу між «західним» і «східним» блоками.

Українська історіографія інтегрує досвід західних досліджень і аналізує кризу в контексті міжнародних відносин та геополітичного поділу світу. Вона поєднує критичне переосмислення радянських наративів із використанням архівних джерел.

Методологічно перший розділ доводить що для адекватного аналізу Берлінської кризи необхідне поєднання принципів історизму, системності, об'єктивності й міждисциплінарності. Це дозволяє бачити кризу як частину формування повоєнного світопорядку. Методи опису, порівняння, аналізу та ретроспекції допомагають відтворити логіку подій, виявити закономірності рішень і оцінити їхні наслідки для європейської безпеки.

Таким чином, підсумовуючи історіографічний аналіз, можна стверджувати, що Берлінська криза 1948–1949 рр. стала етапом Холодної війни та каталізатором розколу Німеччини. Її вивчення пояснює взаємодію політичних рішень, ідеологічних конфліктів і інформаційних стратегій, що заклали основи блокового протистояння, що визначало міжнародні відносини протягом наступних десятиліть.

РОЗДІЛ 2.

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРЕБІГ БЕРЛІНСЬКОЇ КРИЗИ 1948–1949 РР.

2.1. Геополітична ситуація в Німеччині після Другої світової війни

Поразка Третього Рейху та підписання акта про беззастережну капітуляцію 8 травня 1945 р. означали не лише кінець нацистського режиму, а й радикальну зміну конфігурації сил у Європі. Німеччина перестала існувати як суверенна держава і перетворилася на простір спільної, але дедалі менш узгодженої відповідальності чотирьох держав-переможниць – США, Великої Британії, Франції та СРСР. Рішення Кримської та Потсдамської конференцій зафіксували принципи демілітаризації, денацифікації, демократизації та декартелізації, а також передбачали збереження єдності країни через діяльність Союзної контрольної ради. Проте вже в перші повоєнні роки стало очевидно, що Німеччина перетворюється на ключовий простір стратегічного суперництва між радянським та західним блоками, а механізми спільного управління дедалі більше блокуються взаємною недовірою [23].

Формально зберігаючи чотиристоронню модель управління, кожна з окупаційних влад реалізовувала у своїй зоні власне бачення повоєнного порядку. У радянській зоні, спираючись на радикальну земельну реформу, націоналізацію промисловості та адміністративну реструктуризацію, було взято курс на створення політичної системи, лояльної Кремлю. Об'єднанням КПП і СПН у Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЄПН) та підтримкою прокомуністичних еліт Москва формувала модель «народної демократії», яка мала закріпити соціалістичний вектор розвитку майбутньої німецької державності. При цьому радянське керівництво намагалось використати німецький фактор як інструмент безпеки й репарацій, виходячи з логіки створення дружньої, контрольованої, але формально єдиної Німеччини під значним радянським впливом.

У західних зонах окупаційна політика США, Великої Британії та з 1945 р. Франції еволюціонувала від спроб колективного управління до стратегії інтеграції Західної Німеччини у західний політичний та економічний простір. Якщо в перші повоєнні роки Вашингтон і Лондон формально підтримували ідею єдиної Німеччини, то вже з 1946 –1947 рр., на тлі загострення стосунків із СРСР, посилюється переконання, що відновлення економічної потуги промислового Заходу Німеччини є необхідною умовою стабілізації Європи і стримування радянського впливу [25].

Прийняття «доктрини Трумена» (березень 1947 р.) та оголошення «плану Маршалла» (червень 1947 р.) надали цьому курсу чітко визначеного геополітичного виміру: економічна реконструкція та політична консолідація Західної Європи мислилися невід’ємно від інтеграції західних зон Німеччини до системи західного блоку.

Ключовим кроком до інституційного й економічного відокремлення західних зон стало створення Бізонії (об’єднання американської та британської зон з 1 січня 1947 р.), до якої у 1948 р. приєдналася французька зона, утворивши Тризонію. Це об’єднання посилювало економічну керованість території та створювало передумови для появи західнонімецьких загальнодержавних інституцій, що викликало різку негативну реакцію СРСР, який розглядав такі кроки як порушення потсдамських домовленостей та загрозу своїм безпековим інтересам [26].

Відмінності в політичних та економічних моделях дедалі більше підривали роботу Союзної контрольної ради. Питання репарацій, єдиної економічної політики, статусу Рура, механізмів централізованого управління не знаходили узгодженого вирішення. СРСР домагався суттєвих поставок репарацій з усієї Німеччини, включно із західними зонами, тоді як західні держави пов’язували власну політику із завданням швидкого відновлення німецької економіки та включення її в західні ринки. Як підкреслює Т. Джадт, сам факт несумісності уявлень про майбутній статус Німеччини – як потенційного союзника в західній системі безпеки або як демілітаризованого,

але політично контрольованого простору – перетворював «німецьке питання» на ядро формування біполярного світу [23].

Особливе місце в геополітичній конфігурації займав Берлін. Столиця, що лежала в глибині радянської зони, була розділена на чотири сектори та мала стати символом спільної відповідальності союзників. Насправді ж Берлін перетворився на мікромодель майбутнього розколу: тут особливо різко проявлялися відмінності в економічній політиці, інформаційній свободі, партійному житті та ставленні до демократії. Західні сектори Берліна – з відносно вільною політичною конкуренцією, активністю ХДС, СДПН, впливом союзницьких ЗМІ – контрастували з радянським сектором, де послідовно зміцнювалися позиції СЄПН і здійснювалася контрольована трансформація інституцій. Соціально-економічні труднощі, дефіцит і репараційний тиск поєднувалися з інформаційною відкритістю західних секторів, що сприяло формуванню в місті атмосфери гострого ідеологічного протистояння.

Розвиток міжнародної ситуації у 1947–1948 рр. остаточно вписав німецьке питання в ширший контекст Холодної війни. Для Вашингтона й Лондона Німеччина перетворилася на «тест» здатності Заходу забезпечити відновлення Європи й стримати експансію радянського впливу; для Москви – на ключовий елемент власного безпекового поясу та важіль тиску на західні держави. Запровадження в західних зонах грошової реформи та введення нової марки в червні 1948 р., що мало стабілізувати економіку й зупинити інфляцію, було сприйнято радянським керівництвом як спробу остаточного економічного відокремлення Заходу Німеччини і Західного Берліна. Саме навколо питання контролю над фінансовою, економічною та політичною архітектурою повоєнної Німеччини назрівала криза, яка незабаром вилилася у блокаду Західного Берліна [14; 25].

Геополітична ситуація, яка склалася в Німеччині після завершення Другої світової війни у 1945 році, формувалася під впливом не лише наслідків тривалого військового конфлікту, але й суперечностей у стратегічних цілях основних світових держав. Ялтинська та Потсдамська угоди, які закріплювали

модель колективної відповідальності за управління Німеччиною, з часом виявили свою крихкість. Ця система почала руйнуватися через наростаючу взаємну недовіру між союзниками, розбіжності у підходах до відновлення економіки країни, запровадження систем безпеки, а також через різні ідеологічні уявлення про майбутній політичний устрій Європи. Німеччина поступово перестала бути лише об'єктом покарання та повоєнного контролю, натомість перетворившись на символічний «трофей» і водночас головну арену протистояння геополітичних інтересів, де Берлін став осередком найбільших напружень і своєрідним «вразливим нервом» цього протистояння. Саме комбінація цих чинників: розбіжність у стратегіях великих держав, інституційна криза моделі чотиристороннього управління та виникнення двох несумісних проєктів розвитку Німеччини – створила передумови для виникнення Берлінської кризи 1948–1949 рр. Ця криза яскраво продемонструвала неможливість утримання єдності країни в умовах загострення біполярної конфронтації.

Реалії повоєнного світу, що склалися в Німеччині після 1945 року, довели слабкість та утопічність ялтинсько-потсдамської моделі спільного керівництва країною. Суперечливі курси розвитку – соціалістичний експеримент Радянського Союзу на сході та впровадження західних принципів ліберальної демократії в західній частині – призвели до прогресуючого розколу єдиної системи політичної відповідальності. Це розділення трансформувало Німеччину у ключове місце змагань за європейський вплив. Для західних країн важливим аспектом стало економічне відновлення Західної Німеччини як основи для побудови стабільного, демократичного та безпечного простору в Європі. У той же час Радянський Союз активно протидіяв створенню сильної та, в перспективі, можливо ворожої держави поблизу своїх кордонів. Для цього використовувалися як репараційні інструменти, так і політичний контроль для максимального зміцнення позицій соціалістичного блоку. У цьому контексті Берлін, який зберігав формальну розділеність і водночас залишався об'єктом спільного управління союзниками, перетворився на епіцентр геополітичних

суперечностей. Саме тут ідеологічний конфлікт між сторонами знайшов своє матеріальне вираження через блокаду міста. Радянський Союз випробував стійкість позицій Заходу методом економічної ізоляції, сподіваючись перевірити межі впливу своїх суперників у регіоні.

2.2. Хронологія блокади Західного Берліна

Блокада Західного Берліна тривала майже одинадцять місяців – від 24 червня 1948 року до 12 травня 1949 року – і стала одним із перших масштабних конфліктів холодної війни. Її передумови сформувалися навесні 1948 року, коли відносини між союзниками з антигітлерівської коаліції остаточно зіпсувалися. Після провалу Лондонської наради міністрів закордонних справ у березні того року стало зрозуміло, що радянська та західна концепції майбутнього Німеччини несумісні. Ключовим каталізатором конфлікту стало запровадження 20 червня 1948 року нової німецької марки в західних окупаційних зонах, а згодом – і в західних секторах Берліна. Москва розцінила це як порушення домовленостей про спільне управління німецькою економікою і вирішила продемонструвати свій вплив через блокаду міста [20].

24 червня 1948 року радянська влада зупинила всі залізничні, автомобільні та водні шляхи, що сполучали західні сектори Берліна з Західною Німеччиною, а також перекрила подачу електроенергії з електростанцій у радянській зоні. Залишивши лише вузькі повітряні коридори, визначені ще в 1945 році, СРСР намагався змусити союзників залишити місто, поставивши його мешканців перед голодом і холодом [28, р. 277-279]. У відповідь Сполучені Штати та Велика Британія організували безпрецедентну операцію з повітряного постачання «Berlin Airlift», яка розпочалася 26 червня 1948 року. Перші літаки з продовольством і паливом прибули до аеропорту Темпельгоф у секторі США, а трохи пізніше – до британського Гатов у секторі Великої Британії [43].

Липень і серпень 1948 року стали періодом стабілізації операції. Союзники створили складну логістичну систему, яка дозволила здійснювати рейси кожні кілька хвилин. Зокрема, американські літаки C-47 «Skytrain» і британські York C.1 доставляли продовольство, а згодом – вугілля, необхідне для опалення взимку. Попри спроби СРСР тиснути дипломатично через Раду безпеки ООН, Вашингтон і Лондон не погоджувалися на компроміси, що ставили б під сумнів статус західних секторів [20]. До осені 1948 року повітряна операція перетворилася на добре координований механізм: понад 200 літаків щодня здійснювали сотні вильотів, доставляючи в середньому 5–6 тисяч тонн вантажів [42].

Восени 1948 року блокада супроводжувалася дипломатичною ескалацією. Західні держави провели серію зустрічей, де обговорювали формування окремого уряду Західної Німеччини. У цей час радянська сторона почала активно створювати власні структури влади у своїй зоні окупації. Протистояння набувало дедалі символічнішого характеру: Берлін ставав не лише містом, розділеним фізично, але й емблемою поділу Європи [40]. Зима 1948–1949 років виявилася надзвичайно складною: через сильні морози і снігопади операції доводилося тимчасово зупиняти, проте союзники зуміли налагодити постійні конвої, використовуючи більш потужні літаки C-54 «Skymaster». Саме тоді виникла легендарна постать пілота Гейла Халворсена, який скидав дітям цукерки з парашутів – символ гуманітарної сторони блокади [43].

Навесні 1949 року операція «повітряний міст» досягла піку. У квітні 1949 року лише за один день союзники доставили 12 940 тонн вантажів – безпрецедентний результат для тогочасної авіації [16]. Тим часом у Москві дедалі більше усвідомлювали безрезультативність блокади. Спочатку планувалося, що нестача ресурсів змусить населення Західного Берліна чинити тиск на союзників, однак сталося протилежне: моральний дух берлінців зріс, а антирадянські настрої посилювалися. 4 травня 1949 року в Нью-Йорку почалися переговори між США, Великою Британією, Францією та СРСР, і вже 12 травня

блокада була офіційно припинена. Залізничний і автомобільний рух відновили, а через кілька днів також поновилося водне сполучення [12].

Після завершення кризи авіапостачання тривало ще кілька місяців, щоб забезпечити резерви міста. До вересня 1949 року «повітряний міст» остаточно завершився, залишивши по собі глибокий політичний і моральний слід. За цей період союзники здійснили понад 277 тисяч рейсів, доставивши близько 2,3 мільйона тонн вантажів. Операція довела, що США та їхні союзники готові захищати Західний Берлін і власні зони впливу без прямого військового конфлікту. Радянська поразка у блокаді стала передумовою для створення Федеративної Республіки Німеччини (травень 1949 року) та Німецької Демократичної Республіки (жовтень 1949 року), що офіційно закріпило поділ країни на дві держави [40]. Події блокади перетворили Берлін на символ опору тоталітарному тиску і на політичну вітрину холодної війни, у якій кожен літак із продовольством ставав доказом переваги західної солідарності над радянським примусом.

Розгортання операції «повітряний міст» стало не лише технічним, а й політичним тріумфом західних держав, перетворившись на символ стійкості перед радянським тиском. Її стратегічне значення виходило далеко за межі забезпечення продовольством і паливом ізолюваного міста. Вона стала ключовим чинником формування нової архітектури міжнародних відносин, заклавши основи для тривалої конфронтації між двома системами, що визначила обличчя холодної війни. Як слушно зазначав Девід Гаррінгтон, блокада і «повітряний міст» стали першим великим випробуванням волі Заходу до колективних дій і показали, що навіть у межах окупаційного статусу Берліна західні союзники готові захищати свої політичні принципи та сфери впливу [20].

На практичному рівні операція «Berlin Airlift» демонструвала технологічну перевагу США та Великої Британії, а також організаційний потенціал союзників. Вона вимагала безпрецедентної координації між військовими структурами, цивільними адміністраціями і міжнародними

партнерами. За даними У. Стайверса, лише у вересні 1948 року щоденно виконувалося понад 700 вильотів, а загальна кількість персоналу, залученого до операції, перевищила 30 тисяч осіб [42]. Ця операція перетворила авіацію на ключовий інструмент геополітичного впливу, коли контроль над небом замінив контроль над територією. Повітряний простір став ареною політичної демонстрації: кожен літак, який приземлявся в Темпельгофі, засвідчував незламність Західного блоку.

Радянський Союз намагався відповісти дипломатичними засобами, висуваючи у Раді безпеки ООН звинувачення в «порушенні суверенітету» і «втручанні у внутрішні справи Німеччини». Проте жодна з цих ініціатив не мала успіху. СРСР уникав прямої військової конфронтації, обмежуючись пропагандистською кампанією в пресі та дипломатичними демаршами. Стівен Понс у дослідженні про радянську зовнішню політику вказує, що сталінське керівництво у 1948 році не прагнуло військового конфлікту, а розглядало блокаду як політичний тиск, покликаний змусити Захід до поступок у питанні німецької державності [36]. Такий підхід виявився помилковим: блокада лише прискорила процес формування західнонімецької держави та поглибила розкол Європи.

Водночас «повітряний міст» мав потужний пропагандистський ефект. У медійному просторі Західного світу Берлін поставав як «острів свободи» серед радянського контролю, а операція асоціювалася з гуманітарною місією, що рятує мільйони людей від голоду. Зокрема, у статті Дж. Суїні у статті «Повітряний транспорт та блокада Берліна» підкреслює, що саме завдяки ефективності «повітряного мосту» західна громадськість сприймала кризу не як технічне питання постачання, а як моральне протистояння між свободою та диктатурою [43]. Символічним стало створення фігури «цукеркового пілота» – капітана Гейла Халворсена, чия ініціатива скидати дітям солодощі з літаків сприяла формуванню позитивного образу США серед німецького населення.

У дипломатичному вимірі блокада і «повітряний міст» докорінно змінили баланс сил у Європі. Західні держави вперше після війни діяли як політичний

блок, демонструючи спільну стратегію протидії радянській експансії. Саме в ході кризи сформувалася концепція колективної безпеки, яка вже 4 квітня 1949 року втілювалася у створенні Північноатлантичного альянсу (НАТО). Таким чином, події в Берліні стали практичним випробуванням майбутнього трансатлантичного союзу. Як наголошував Аві Шлайм, саме досвід координації дій під час блокади переконав Вашингтон і Лондон у необхідності формалізувати союзницькі зобов'язання у військовій сфері [40].

Для радянської сторони поразка у блокаді стала серйозним політичним ударом. Вона продемонструвала межі радянського впливу у Німеччині та виявила, що жорсткий економічний тиск не здатен зламати політичну волю противника. Крім того, невдача блокади сприяла внутрішній переоцінці стратегічних підходів Москви, зокрема переходу від прямого тиску до довготривалої політики зміцнення власного блоку через створення Ради Економічної Взаємодопомоги (1949 рік) і Варшавського договору в 1955 році. Отже, «повітряний міст» став не лише операцією порятунку міста, а й поворотним моментом у визначенні двополюсного світу.

Після завершення блокади у травні 1949 року дипломатичні наслідки проявилися швидко. Уже в червні було створено Федеральну Республіку Німеччина, а у жовтні – Німецьку Демократичну Республіку. Таким чином, Берлінська криза закріпила поділ країни на два політичні табори, а місто залишилося розділеним до 1989 року. Як зазначає Вільям Стайверс, блокада не лише продемонструвала крах ідеї спільного управління Німеччиною, а й остаточно зробила Берлін «лабораторією холодної війни», де обидві системи випробовували свої політичні та моральні стратегії [42].

Хронологія блокади яскраво показала, як локальний конфлікт може перерости в серйозне міжнародне протистояння. Введення нової німецької валюти, розрив транспортних маршрутів і припинення енергопостачання стали інструментами політичного тиску, спрямованого на зміну статусу Берліна. Однак відповідь західних союзників у вигляді повітряного мосту стала знаковим прикладом потужної ненасильницької стратегії, що ґрунтувалася на

технологічній перевазі, злагодженій координації та моральному авторитеті. Ця операція несподівано зміцнила західну єдність: кожен рейс із продуктами символізував не лише підтримку місцевого населення, але й утвердження принципу колективної безпеки.

«Повітряний міст» переслідував дві основні цілі. По-перше, він забезпечував необхідні ресурси для виживання ізолюваного міста, відвертаючи загрозу гуманітарної катастрофи. По-друге, він демонстрував здатність США та Великої Британії спільно діяти рішуче й ефективно без застосування сили. Такий підхід став основою для нового способу дипломатичного впливу, пізніше названого «повітряною дипломатією». У результаті Берлін перетворився на символ ненасильницького супротиву, а Захід – на приклад технологічного прогресу та гуманітарної відповідальності. Радянський Союз, уникаючи прямого військового конфлікту, зазнав політичного удару, оскільки блокада лише прискорила утворення Федеративної Республіки Німеччини та посилила антиросійські настрої серед берлінців.

Тож, «повітряний міст» став унікальним прикладом того, як гуманітарна ініціатива перетворилася на інструмент геополітичного впливу. Його успіх остаточно визначив межі радянського контролю в Центральній Європі й утвердив Захід як домінуючу силу в післявоєнній міжнародній системі. Блокада і відповідь на неї створили прецедент, коли конфлікт вирішувався не зброєю, а логістикою, не ультиматумом, а витримкою – і саме це стало головним уроком Берлінської кризи 1948–1949 рр.

2.3. Роль «повітряного мосту» і дипломатичне протистояння

«Повітряний міст» став ключовим інструментом не лише військово-логістичної, а й дипломатичної стратегії Заходу у перебігу Берлінської кризи 1948–1949 рр., трансформувавши блокаду із суто транспортної проблеми на глобальний тест політичної волі двох блоків. Запровадивши 24 червня 1948 р. блокування усіх наземних і водних шляхів сполучення із Західним Берліном,

радянське керівництво розраховувало поставити США, Великобританію та Францію перед вибором між приниженням – відмовою від своїх секторів у місті – або воєнною ескалацією. Відсутність формально зафіксованих гарантій наземного доступу й водночас чинність погоджених у 1945 р. повітряних коридорів створювали для західних держав юридично вразливу, але політично перспективну нішу для альтернативного рішення. Саме використання цієї прогалини, як підкреслюють дослідники, стало відправною точкою організації масштабної повітряної операції, що поєднала військову логістику та символічну дипломатію сили без прямого збройного зіткнення [11; 21].

Рішення про запуск «повітряного мосту» не було заздалегідь сформульованою «ідеальною стратегією» Заходу. Д. Гаррінгтон переконливо показує, що перші тижні кризи позначені ваганнями Вашингтона й Лондона, які сумнівалися у спроможності авіації забезпечити потреби двох з половиною мільйонів мешканців Західного Берліна; операцію спершу розглядали як тимчасовий захід, покликаний виграти час для переговорів, а не як інструмент повного прориву блокади. Лише поступове нарощування обсягів перевезень і організаційне вдосконалення операцій «Vittles» та «Plainfare», що досягли перевезення понад 2–2,3 млн тонн вантажів і сотень щоденних зльотів та посадок, перетворили авіапостачання на ефективну й політично переконливу альтернативу як капітуляції, так і воєнній відповіді. Саме несподіваний успіх «повітряного мосту», як підкреслює Гаррінгтон, змістив логіку кризи: замість того, щоб поставити Захід перед дилемою війни чи відступу, Сталін опинився перед вибором між визнанням провалу своєї стратегії або небезпечним силовим загостренням із високим ризиком переростання конфлікту у глобальне зіткнення [21, р.240].

Гуманітарний характер операції надав західній політиці особливої моральної легітимності. Постачання продовольства, палива, медикаментів і базових товарів цивільному населенню, що стало заручником блокади, продемонструвало готовність США та їхніх союзників брати на себе відповідальність за захист прав і безпеки берлінців, не вдаючись до збройного

прориву сухопутних коридорів. У роботах М. Кокса та Р. Міллера «повітряний міст» інтерпретується як «логістичний аргумент» у дипломатичній суперечці: масований, але ненасильницький прояв сили, що демонстрував технічну й організаційну перевагу Заходу та підривав пропагандистський образ СРСР як єдиної сили, здатної гарантувати стабільність у Центральній Європі [11, р. 200; 32, р. 152].

У сучасних дослідженнях концепція «airborne diplomacy» підкреслює, що Берлінський «повітряний міст» став раннім прецедентом використання авіаційної потуги як інструмента зовнішньої політики й публічної дипломатії, коли демонстрація технологічних і організаційних можливостей стає частиною переконання союзників і нейтральної думки у правоті обраного курсу [37, р. 455-478].

Дипломатичне протистояння розгорталося паралельно у кількох вимірах. По-перше, блокада загострила кризу довіри у рамках чотиристоронніх механізмів управління Німеччиною. Як показано у працях В.Р. Смайзера, радянська спроба використати Берлін як засіб тиску на західні плани економічної консолідації та валютної реформи пришвидшила розрив коаліційної моделі повоєнного врядування і сприяла оформленню двох несумісних проектів німецької державності [41].

По-друге, реакція США і Великобританії засвідчила відмову від будь-яких кроків, які могли б трактуватися як відступ від берлінських зобов'язань. Публічні заяви адміністрації Г. Трумена та уряду К. Еттли, зміцнені видимим успіхом повітряних операцій, перетворили Західний Берлін на символ «перевірки рішучості» Заходу; відмова від міста означала б підриг довіри до доктрини стримування й програми ERP у Європі загалом, тоді як збереження присутності, незважаючи на блокаду, посилювало авторитет США серед західноєвропейських союзників. Цей аспект детально простежується у дослідженні Д. Гаррінгтона, який показує, як внутрішньополітичний вимір у США (включно з контекстом президентських виборів 1948 р.) підштовхував Вашингтон до жорсткішої, але контрольованої лінії поведінки.

Особливим фронтом протистояння стала Організація Об'єднаних Націй. США і Великобританія прагнули інтернаціоналізувати проблему, продемонструвати, що радянська блокада порушує принципи свободи сполучення і колективної безпеки, тоді як СРСР намагався звести конфлікт до «технічного» спору між окупаційними адміністраціями, використовуючи право вето в Раді Безпеки для блокування рішень, здатних кваліфікувати його дії як агресивні. Аналіз участі ООН у врегулюванні кризи, запропонований Д. Гаррінгтоном у статті про взаємини США, ООН і блокади, демонструє, що хоча організація так і не стала вирішальним арбітром, сам факт перенесення питання на її майданчик посилював міжнародний тиск на Москву і легітимізував позицію Заходу як сторони, що діє у межах міжнародного права, не вдаючись до силового прориву.

«Повітряний міст» водночас поглиблював внутрішню політичну поразку СРСР у Берліні. Замість дискредитації західної присутності блокада сприяла зростанню підтримки західних союзників серед населення Західного сектору, яке щоденно спостерігало «гуманітарну» присутність авіації США та Великобританії, тоді як радянська політика асоціювалася з дефіцитом, тиском і спробою підпорядкування міста. Цей контраст, підкреслений у працях Міллера та низки німецьких і англо-американських дослідників, мав довгострокові наслідки для легітимності конкуруючих німецьких держав, сприяв консолідації прозахідних еліт у Західному Берліні та ослаблював привабливість соціалістичної моделі.

В умовах, коли радянська сторона свідомо уникала прямого військового зіткнення з авіацією, не ризикуючи збити транспортні літаки і спровокувати війну, логіка протистояння дедалі більше зміщувалася у площину політичного престижу та пропагандистського ефекту, де ініціатива була на боці Заходу.

Зовнішньополітичний підсумок протистояння навколо «повітряного мосту» виявився стратегічно важливим для подальшої конфігурації холодної війни. Успішне подолання блокади сприяло прискоренню створення Федеративної Республіки Німеччини та укладанню Північноатлантичного

договору 1949 р., засвідчивши готовність США довгостроково гарантувати безпеку Західної Європи. Для СРСР поразка у Берліні означала визнання обмеженості інструменту одностороннього тиску у ситуації, коли західний табір демонструє технологічну, економічну й політичну мобілізацію без переходу «холодної» конфронтації у гарячу війну. У цьому сенсі «повітряний міст» став не лише технічно унікальною логістичною операцією, а й прецедентом використання контрольованої, публічно демонстрованої сили як засобу дипломатичного стримування, що закріпив поділ Німеччини та Європи, але водночас засвідчив, що першу велику кризу холодної війни може бути вирішено на користь Заходу без прямого військового зіткнення.

Дипломатичний вимір Берлінської кризи наочно засвідчив перехід міжнародних відносин до якісно нової фази, що характеризувалася домінуванням блокового мислення як основної ознаки повоєнного світового порядку. Держави Західного світу, спираючись на ідею колективної оборони як базовий принцип забезпечення безпеки, у винятково стислі терміни заклали інституційні основи для реалізації цієї стратегії. Результатом цих процесів стало створення Північноатлантичного альянсу (НАТО). Аналіз подій дозволяє дійти висновку, що Берлінська криза не тільки закріпила остаточний політичний розкол Німеччини на дві держави з різними суспільними системами, але й стала каталізатором формування нового трансатлантичного формату безпекової співпраці. З іншого боку, Радянський Союз, усвідомивши невдачу своєї блокадної стратегії як інструменту політичного тиску, змістив акцент на зміцнення сфер свого впливу. Це втілювалося у створенні Ради Економічної Взаємодопомоги, яка відповідала на формування економічних зв'язків Західного блоку, а також у заснуванні військово-політичного союзу в межах Варшавського договору. Таким чином, світ увійшов у нову епоху дедалі більш структурованого та систематизованого протистояння двох блоків. Важливим був також символічний вимір Берлінської кризи, який мав суттєвий ідеологічний і моральний вплив. Функціонування «повітряного мосту», завдяки якому забезпечувались харчові та інші постачання до оточеного Західного

Берліна, сприймалося як прояв гуманізму та солідарності демократичного світу. Західний Берлін набув символічного значення «острова свободи» в умовах тоталітарного оточення. Для західних урядів ці події слугували ефективним інструментом пропаганди, наголошуючи на перевагах демократичних цінностей і колективної підтримки над репресивними практиками комуністичного табору. На глобальному рівні події 1948–1949 років продемонстрували, що у протистоянні між двома світовими системами вирішальну роль мало не лише володіння військовими ресурсами, а й здатність мобілізувати матеріальні, економічні та моральні ресурси для утвердження спільних ідеалів. У цьому контексті Берлінська криза стала не лише символом розколу Європи, але й початковою віхою тривалого періоду холодної війни. Її значущість полягала у виробленні нових підходів до стримування конфліктів і формування глобального порядку, заснованого на балансі міждержавних сил та прагненні уникнути відкритих воєнних зіткнень. Берлінська блокада стала своєрідною перевіркою ефективності концепції стримування, яка лише починала формуватися як основа західної дипломатії. Успішне подолання кризи стало водорозділом у становленні нової системи міжнародних відносин. Події навколо Берліна чітко окреслили межі радянського впливу, визначили геополітичне розмежування Європи на майбутні десятиліття та сприяли подальшій консолідації західного блоку. Криза інтегрувала політичні, економічні, технологічні й гуманітарні компоненти, які разом визначили характер не тільки періоду холодної війни, але й структуру глобального порядку, в якому стабільність базувалася на прагненні уникати нових кровопролитних конфліктів. У цьому контексті Берлін став унікальним простором – епіцентром геополітичного суперництва.

Висновки до розділу 2

Берлінська криза 1948–1949 років стала важливим етапом у повоєнній історії Європи, перетворивши німецьке питання на символічний осередок

протистояння між капіталізмом і соціалізмом. У перші роки після Другої світової війни, до 1949 року, поступово формувався політико-військовий баланс сил, який створив основу для Холодної війни. Неефективність моделі управління Німеччиною, закладеної на Ялтинській і Потсдамській конференціях, стала очевидною через розходження у напрямках розвитку: соціалістичні перетворення на Сході та ліберально-демократичний курс на Заході. Це спричинило розкол Німеччини та трансформувало її в ключову арену боротьби за домінування в Європі. Західні союзники зосередилися на економічному відновленні й стабілізації Західної Німеччини, прагнучи утвердити демократичний лад, тоді як Радянський Союз прагнув посилити свій вплив і запобігти формуванню сильної держави біля своїх кордонів. У цьому контексті Берлін став центром зростаючої напруги. Радянська блокада міста перетворила ідеологічну боротьбу в економічне протистояння.

Берлінська блокада 1948–1949 рр. продемонструвала ескалацію локального конфлікту до міжнародного рівня. Радянська блокада Західного Берліна, включаючи введення нової марки та розрив зв'язків, мала на меті змінити його статус. У відповідь Захід організував «повітряний міст», що став символом ненасильницького спротиву, забезпечуючи місто всім необхідним та демонструючи єдність США та Великої Британії.

Блокада зазнала політичної поразки для СРСР, прискоривши створення ФРН та посиливши антирадянські настрої. Криза призвела до блокового мислення, консолідувавши Захід навколо НАТО та ініціювавши створення РЕВ і Варшавського договору з боку СРСР. Берлін став центром протистояння, де запобігання війнам стало ключовим. Берлінська блокада стала ключовим моментом у формуванні міжнародних відносин, окресливши межі радянського впливу та сприявши консолідації західного блоку. Криза, що об'єднала політичні, економічні та технологічні фактори, визначила характер холодної війни, перетворивши Берлін на символ глобального балансу сил, заснованого на запобіганні війнам.

РОЗДІЛ 3.
НАСЛІДКИ БЕРЛІНСЬКОЇ КРИЗИ І ФОРМУВАННЯ ДВОХ
НІМЕЦЬКИХ ДЕРЖАВ. РОЗРОБКА УРОКУ НА ТЕМУ:
«БЕРЛІНСЬКА КРИЗА 1948 – 1949 РР.»

3.1. Створення ФРН і НДР як результат конфлікту

У середині 1940-х рр. після завершення Другої світової війни в Європі питання майбутнього Німеччини дедалі більше сприймалося не як тимчасовий аспект окупації, а як складова нової системи міжнародних відносин, що склалася між Західним блоком і Радянським Союзом. Початково передбачалося, що Німеччина буде об'єднаною державою, перебуватиме під військовою окупацією союзників і згодом східно-західно координованим шляхом повернеться до нормального політичного і економічного життя. Проте події навколо Берлінська криза 1948–1949 рр. стали каталізатором утворення двох німецьких держав – Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) та Німецька Демократична Республіка (НДР).

Критичним моментом стало впровадження в червні 1948 р. західними союзниками нової валютної реформи в трьох західних зонах Німеччини, що стало сигналом до політичного оформлення німецького заходу як суб'єкта – перш ніж можливість загальнонімецького врегулювання остаточно зникла. Радянське ж заперечення цієї політики й фактична блокада Берліну змусили Захід реагувати, насамперед шляхом проведення повітряного мосту, але ця відповідь вже не могла відвернути тенденцію до поділу. Як наголошується у праці Леффлера, «найбільша небезпека полягала не в тому, що Німеччина залишиться окупованою, а що вона стане місцем безконтрольної радянської експансії» – і тому формування двох держав сприймалося як менше зло [28, р. 277–294].

У травні 1949 р. Західні окупаційні зони прийняли Основний закон (Основний закон Федеральної Республіки Німеччина) і 23 травня 1949 р. вступили в силу відповідні органи влади, що офіційно започаткувало Федеральну Республіку Німеччини як юридичну й політичну одиницю.

Лише через кілька місяців, 7 жовтня 1949 р., у радянській окупаційній зоні було проголошено створення НДР, що означало кінцеву легалізацію розділення Німеччини на два політичні суб'єкти.

Створення ФРН і НДР не було виключно «внутрішньонімецьким» актом – воно стало прямим результатом суперечностей між Радянським Союзом та Західними союзниками, зокрема по-питаннях демілітаризації, репарацій, економічного устрою та політичної легітимності. Як зазначає Бекер, вибір територіального поділу у 1949 р. був «свідомим рішенням» і має розглядатися як складова холодної війни, а не випадковий наслідок окупації [9].

Політичні системи новоутворених держав відразу почали формуватися за різними моделями. ФРН, опираючись на західні моделі парламентської демократії, соціального ринку та інтеграції до європейських структур, прагнула виступати як легітимний уряд усього німецького народу. Натомість НДР розвивалася за моделлю радянського соціалізму з однопартійною системою, державною власністю й тісною інтеграцією до радянської системи безпеки та економічного блоку.

Також поділ Німеччини мав економічні імплікації: на Заході стартувала валюта «дойчмарк», реконструкція під егідою Плану Маршалла, на Сході – централізоване планування, соціалізація власності, залежність від допомоги СРСР. Ця економічна диференціація ще більше укріплювала політичний поділ [9].

Загалом, утворення ФРН і НДР стало не просто наслідком військово-окупаційної ситуації, а структурованим результатом кризи зв'язків між окупаційними державами, конфлікту за контроль над Німеччиною та формування «систем» Заходу й Сходу в Європі. Поділ став одним із фундаментальних елементів холодної війни й заклав багаторічну дихотомію

німецької історії – між капіталізмом і комунізмом, федералізмом і централізмом, інтеграцією та ізоляцією.

Процес створення двох німецьких держав – Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) і Німецької Демократичної Республіки (НДР) – став не лише прямим наслідком Берлінської кризи 1948–1949 рр., а й логічним підсумком поступового розриву між союзниками, які після капітуляції Третього рейху втратили спільне бачення майбутнього німецької державності. Якщо Ялтинська і Потсдамська конференції ще декларували збереження єдності країни, то вже 1947–1948 рр. показали, що економічні, політичні й ідеологічні суперечності зробили спільну політику щодо Німеччини неможливою [28].

Після провалу Лондонської наради міністрів закордонних справ у 1947 р. Західні держави перейшли до створення власної економічної бази у своїх окупаційних зонах. Ключовим кроком стало впровадження валютної реформи 1948 р., що фактично відокремила західнонімецький простір від радянської зони. У реакцію Радянський Союз ініціював блокаду Західного Берліна, прагнучи змусити союзників відмовитися від планів створення окремого уряду. Натомість Захід продемонстрував готовність до тривалої конфронтації, організувавши «повітряний міст», який став не лише гуманітарною акцією, а й символом нової політичної межі в Європі [22].

Політичне оформлення ФРН стало кульмінацією цих процесів. У 1948–1949 рр. у Бонні зібралася Парламентська рада, що розробила Основний закон – тимчасову конституцію для майбутньої демократичної Німеччини. Прийняття Основного закону 23 травня 1949 р. юридично засвідчило народження Федеративної Республіки Німеччина, яка від початку позиціонувала себе як правонаступницю всієї німецької нації. Як підкреслює В. Ганрідер, створення ФРН стало «не просто актом державного будівництва, а спробою відновити політичну легітимність Німеччини в західному світі» [19].

Радянська сторона відповіла дзеркально. 7 жовтня 1949 р. у Берліні було проголошено створення Німецької Демократичної Республіки. На чолі уряду став Отто Гротеволь, а президентом – Вільгельм Пік. НДР від самого початку

будувалася як соціалістична держава під керівництвом Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЄПН), яка отримала монопольну політичну владу. Як відзначає С. Понс, радянське керівництво прагнуло створити в східній зоні «зразкову народну демократію», що мала стати контрмоделлю західному капіталістичному шляху розвитку [36].

Ідеологічний поділ між двома німецькими державами чітко проявився в їхніх політичних структурах. ФРН прийняла парламентсько-демократичну модель із системою багатопартійності, гарантіями прав людини та федералізмом як принципом устрою. НДР, навпаки, була централізованою соціалістичною державою, у якій політична активність контролювалася СЄПН, а влада здійснювалася через вертикаль партійних і державних органів. Як підкреслює К.-Г. Ярауш, «антифашизм НДР став її ідеологічним фундаментом, але водночас – засобом легітимації авторитарної системи» [24].

Міжнародна реакція на створення двох держав була неоднозначною. Західні держави швидко визнали ФРН і почали процес її економічної та політичної інтеграції до європейських структур – зокрема, у 1951 р. вона приєдналася до Європейського об'єднання вугілля і сталі, а згодом – до НАТО. Радянський Союз і соціалістичні країни Східної Європи, у свою чергу, визнали НДР і інтегрували її до Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) та Варшавського договору. Таким чином, німецьке питання стало постійним джерелом напруження у міжнародних відносинах і символом поділу світу на два блоки [30, р. 164].

Історіографічно проблема утворення двох німецьких держав набула різних трактувань. Західна історіографія, представлена працями Гімбела, Лотта, Леффлера, підкреслює визначальну роль економічних і геополітичних факторів, насамперед – вплив Плану Маршалла і прагнення Заходу інтегрувати Західну Німеччину у євроатлантичний простір [17; 25]. Радянські й східнонімецькі автори, навпаки, акцентували на «агресивній політиці імперіалізму» та наголошували, що створення ФРН було «антиконституційним кроком», який порушував рішення Потсдаму. Сучасна ж німецька історіографія намагається

синтезувати ці підходи, розглядаючи поділ 1949 р. не лише як продукт зовнішньої політики, а як відображення внутрішніх суспільних трансформацій, викликаних повоєнною руїною, демографічними змінами й пошуками нової ідентичності [9].

Отже, створення ФРН і НДР стало політичним компромісом, що зумовив перехід німецького питання з площини повоєнного врегулювання до центрального сюжету Холодної війни. Обидві держави виникли в умовах глибокої поляризації світу, стали інструментами впливу двох блоків і водночас – власними історичними утвореннями, які по-своєму віддзеркалювали прагнення німецького народу до відновлення державності. Як слушно зазначає К. Маєр, «німецький поділ був не лише трагедією, а й способом пристосування до нової європейської рівноваги» [30, 170-175].

Берлінська криза 1948–1949 рр. стала ключовим моментом у історії Холодної війни і мала наслідки, що виходили за межі простоого затяжного конфлікту між Західними державами та СРСР, адже вона відкрила нову еру політичної та ідеологічної боротьби, зумовивши остаточний розкол Європи на два ворожі табори – західний і східний. В цей період, під час блокади Берліна з боку радянських військ, Західні країни, зокрема США і Британія, відповіділи проведенням повітряної моста, що стало символом їхньої вирішальності і здатності захищати свої інтереси та свободу мешканців Західного Берліна. Це також сприяло формуванню нових політичних і військових альянсів – створенню НАТО та Варшавського договору – які закріпили розділення Європи і задали вектори її розвитку на десятиліття вперед. Криза показала, наскільки гостро постав питання про ідеологічне протистояння: з одного боку – капіталістичний світ, підкорений принципам демократії й ринкової економіки, а з іншого – соціалістичний блок, що прагнув поширити свою ідеологію, модифікувавшись під впливом радянських моделей. Водночас, цей конфлікт став випробуванням для людських і національних ідентичностей, бо поділ Німеччини на два держави означав не лише геополітичну розлуку, а й пам'ять

про історичні трансформації, що відбувалися в країні протягом XX ст. – від нацизму до подолання розколу в повоєнні роки.

Таким чином, Берлінська криза стала не лише апробаційним етапом у драматургії Холодної війни, але й фактором, що формував нові міжнародні правила гри і поставив жирний відбиток у політичну мапу Європи і світу до кінця XX століття, об'єднавши у собі й конфлікт, і примирення, і суперечливий шлях до майбутнього.

3.2. Розкол Німеччини як фактор тривалого поділу Європи

Розкол Німеччини після Другої світової війни став не лише наслідком загострення суперечностей між союзниками, а й одним із ключових структуроутворюючих чинників тривалого поділу Європи в умовах Холодної війни. Формування у 1949 р. Федеративної Республіки Німеччини на Заході та Німецької Демократичної Республіки на Сході закріпило перетворення німецького простору на лабораторію і водночас арену протистояння двох соціально-політичних моделей. Як переконливо доводить М. Трахтенберг, конструювання післявоєнного європейського порядку відбувалося навколо «німецького питання», а прийняття факту поділу Німеччини стало основою для досягнення відносно стабільного, хоч і конфронтаційного балансу між блоками [46].

Включення Західної Німеччини до західних інтеграційних структур стало одним із наріжних каменів оформлення «західної» Європи. Інтеграція ФРН до Організації європейського економічного співробітництва, Європейського об'єднання вугілля і сталі, згодом ЄЕС, а також вступ до НАТО у 1955 р. зміцнили трансатлантичну вісь та юридично й політично закріпили розрив із радянською зоною впливу. Поділ Німеччини тут виступав механізмом вписування Західної Європи у безпековий простір під егідою США, де ФРН виконувала функцію фронтової держави та ключового партнера у стримуванні СРСР [29].

Паралельно створення ГДР, її інтеграція до РЕВ і Варшавського договору трансформували східну частину Німеччини на опорний плацдарм радянської політики в Центральній Європі, посилюючи зв'язок між німецьким питанням та архітектурою радянського блоку. Дослідження В. Лота [27] та Г. Лундестада [29], базовані на багатьох європейських архівних матеріалах, демонструють, що саме прийняття незворотності двоблокового поділу простору відбувалося через остаточне інституціональне оформлення двох німецьких держав як репрезентантів протилежних суспільних систем.

Берлінський вузол, який став епіцентром перших великих криз Холодної війни, наочно показує, як розкол Німеччини трансформувався у механізм легітимації довготривалого поділу Європи. Блокада Західного Берліна 1948 – 1949 рр., формування «повітряного мосту», створення ФРН і ГДР, а потім Берлінські кризи 1958–1961 рр. завершилися спорудженням Берлінського муру, що, за влучним спостереженням Ф. Тейлора та Г. Гаррісон, став не лише інструментом контролю над мобільністю населення, а й матеріалізованим символом нової політичної географії Європи [45].

Конструювання муру означало фактичне прийняття всіма ключовими акторами логіки «керованої стабільності» через визнання поділу Німеччини та Берліна як «незручної норми», що дозволяла мінімізувати ризики прямого зіткнення між наддержавами. У цій перспективі розкол Німеччини перестав бути тимчасовим наслідком війни і перетворився на фундаментальний параметр міжнародної системи.

Саме німецьке питання визначало конфігурацію безпеки на континенті: питання кордонів, статусу Берліна, прав союзників, розміщення військових контингентів, тактичної ядерної зброї йшли крізь призму «двох Німеччин». У концепції «сконструйованого миру», запропонованій М. Трахтенбергом, стабілізація європейського порядку в 1950–1960-ті рр. стала можливою тому, що сторони погодилися з де-факто незмінністю розділеної Німеччини в обмін на передбачуваність та контрольованість конфлікту [46].

Для США та їх союзників збереження ФРН у межах західного табору, попри радянський тиск, було запорукою життєздатності НАТО та економічного відродження Західної Європи. Для СРСР контроль над ГДР гарантував буферну зону й ідеологічну легітимацію претензій на роль співтворця європейської системи безпеки. Таким чином, поділ Німеччини виступав центральним елементом ширшого поділу континенту за лінією «Ялта – Потсдам», надаючи йому інституційного, військового та ідеологічного виміру.

Разом із тим, тривалий поділ Німеччини сприяв формуванню структурних асиметрій у політичному, соціальному й культурному розвитку обох частин Європи. Дослідження К. Ярауша показують, що досвід «рецепціалізації» та демократизації в Західній Німеччині став одним із зразкових кейсів для ширшого західноєвропейського дискурсу про права людини, парламентаризм і соціальну ринкову економіку [23].

Натомість ГДР, як і інші держави радянського блоку, демонструвала модель політизованого контролю, репресивних апаратів та планової економіки, яка підкреслювала контраст між «двома Європами». Берлінський мур у цьому контексті був не лише кордоном між державами, а й кордоном між конкуруючими образами модерності, які проектувалися назовні й використовувалися для ідеологічної мобілізації.

Важливою складовою ролі німецького розколу як фактора довготривалого поділу Європи стала еволюція підходів до його «подолання». Починаючи з 1960-х рр., пошук розрядки, східна політика уряду В. Брандта та підписання основоположних угод між ФРН, ГДР та СРСР засвідчили перехід до політики визнання статус-кво заради поступового розширення простору взаємодії. Саме через призму «двох німецьких держав» формувалися нові механізми європейської безпеки та діалогу – від договорів про основи взаємовідносин до участі обох Німеччин у Гельсінському процесі. Як підкреслює В. Лот, включення НДР у систему багатосторонніх домовленостей не ліквідувало поділу, але інтегрувало його в ширшу логіку *détente*, роблячи

розкол Німеччини одночасно й проблемою, і інструментом поступового пом'якшення конфронтації [27].

Така подвійність підкреслює структурну вагу німецького питання: європейська розрядка була немислимою без тимчасового прийняття саме того розподілу, який у перспективі мали намір подолати.

Падіння Берлінського муру 9 листопада 1989 р. та подальше об'єднання Німеччини в 1990 р., докладно реконструйовані М. Елайз Саротт, засвідчили одночасний крах старої логіки поділу та спробу побудувати нову європейську архітектуру безпеки, в якій об'єднана Німеччина мала стати «якорем стабільності», а не джерелом ревізіонізму.

Однак навіть у постхолодновоєнний період історичний досвід розколу продовжує впливати на політику пам'яті, стратегії НАТО, позицію Росії щодо розширення ЄС та Альянсу. На думку низки дослідників, формування після 1990 р. нової моделі європейської безпеки багато в чому залишилося незавершеним через нерозв'язані суперечності довкола трактування підсумків німецького об'єднання та спадщини поділеної Європи, що знову актуалізувалося у XXI ст. [46].

Продовжуючи розгляд питання, варто зазначити, що хоча об'єднання Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) та Німецька Демократична Республіка (НДР) у 1990 р. стало кульмінацією процесу подолання німецького поділу, воно водночас зафіксувало саму тривалість поділу як структурної складової європейської системи. З одного боку, об'єднання стало символом успішної трансформації після холодної війни, а з іншого – воно породило серію нових викликів у сфері державного будівництва, економічної конвергенції, формування спільної політичної ідентичності та реінтеграції пострадянського простору. Як наголошується в науковому огляді, об'єднання стало «основою і опорою для створення нової європейської моделі безпеки», але водночас виявило «вирішеність лише одного з багатьох поділів», які залишалися неусуненими.

Поділ Німеччини як фактор глибокої трансформації європейського порядку проходив через економічні, політичні, безпекові та культурно-символічні канали. Економічне розривання баз державного управління – ФРН розвивала соціальну ринкову економіку та інтеграцію в Західну Європу, НДР функціонувала за моделлю планової економіки з тісним контролем партійного апарату. Цей контраст укріплював образи «двох Німеччин» – символічної і реально функціонуючої різниці між Західною і Східною Європою. Однак після об'єднання ці моделі не просто злилися: процес реінтеграції виявився болісним та тривалим, що ще раз підкреслює, наскільки глибоко закорінений був сам поділ. Наукове опрацювання соціальних та наукових мереж після об'єднання показує, що хоча інтеграція рухалася швидко, досягнутий рівень залишав значний розрив.

У безпековому плані поділ Німеччини фактично означав створення «німецького фронту» у європейській архітектурі холодної війни: через функцію ФРН як важливого партнера НАТО та НДР як одного з центрів радянської системи безпеки разом із зонами контролю й демаркації кордонів поділ отримав екзистенціальний характер. Водночас об'єднання зумовило зміну цієї архітектури – процес, який тривав і після 1990 р. і продовжує мати наслідки сьогодні. Це означає, що поділ Німеччини не був лише історичним феноменом, але і фундаментальним етапом у трансформації європейської системи міжнародних відносин. В академічному огляді зазначається, що «епоха холодної війни і два поділи – Європа і Німеччина – йшли паралельно: «Холодна війна почалась із навмисного рішення СРСР розділити Європу, а Заходу довелося навмисно розділити Німеччину» [38].

Культурні та ідеологічні наслідки поділу і подальшого об'єднання також заслуговують уваги: поділ створив своєрідний репрезентативний простір для «змагання модерностей» – де Захід і Схід демонстрували різні моделі громадянського суспільства, державності, побутової культури. З об'єднанням Німеччини цей змагальний рахунок не просто зник – він трансформувався у запитання про модернізацію, інтеграцію колишнього Сходу, пам'ять про поділ,

політику примирення. Одним із аспектів є те, що навіть після об'єднання «розділений» досвід залишається активною складовою політичного дискурсу, що свідчить про епохальну силу самого поділу як фактора, який формував суб'єктність і сприйняття у обох частинах Німеччини.

Це веде до висновку, що коли ми оцінюємо роль розколу Німеччини у контексті тривалого поділу Європи, необхідно говорити не лише про часову довжину поділу, але й про його трансляцію у структури, орієнтири, ідентичності та геополітичні моделі. Сам поділ став інституцією, яка утворила рамки для функціонування європейської системи після Другої світової – він забезпечив стабільність конфронтації, видимі кордони, чіткі лінії відповідальності. І коли поділ був подоланий – це радше стало початком нового циклу трансформацій, ніж поверненням до «ранньої» Європи. У цьому сенсі розкол Німеччини можна вважати одним із найвпливовіших факторів, що визначили архітектуру післявоєнної Європи, і який своїми наслідками актуалізується навіть у сучасних міжнародних викликах.

Після об'єднання 1990 р. розкол Німеччини перестав бути формальним політичним фактом, але його спадщина продовжила визначати архітектуру європейської безпеки та внутрішні лінії напруги в самій Європі. Договір «2+4» зафіксував міжнародно-правові гарантії кордонів, обмеження збройних сил ФРН і остаточний суверенітет об'єднаної держави, водночас інтегрувавши її у вже існуючу систему НАТО та Європейського співтовариства. Як показує М. Елайз Саротт, умови німецького об'єднання стали одним із ключових моментів формування постхолодновоєнного порядку: вони поєднали визнання права німців на єдність із підтвердженням провідної ролі НАТО в європейській безпековій архітектурі та створили прецедент для подальшої східної політики Альянсу.

Саме тому історична конфігурація, породжена розколом, не зникла, а була трансформована: замість поділу Німеччини як осердя двох блоків постала об'єднана держава, що стала одним із головних архітекторів розширеної

Європи, але в умовах глибокої асиметрії сприйняття цих змін різними акторами.

Об'єднана Німеччина поступово закріпилася як «цивільна держава-сила», яка прагне поєднати економічну потугу з орієнтацією на багатосторонність, європейську інтеграцію і нормативний підхід до безпеки. Дослідження науковців [33; 44] показують, що після 1990 р. ФРН послідовно просуvalа розширення ЄС та НАТО як інструмент стабілізації простору, який раніше був розділений «лінією по Німеччині»; при цьому об'єднана держава прагнула зберегти обмежувальний характер власної військової ролі, спираючись на досвід поділу та відповідальність за минуле.

Таким чином, наслідком тривалого розколу стала поява особливого типу безпекової політики: Німеччина виступила адвокатом поглиблення та розширення інтеграційних структур, розглядаючи зняття ліній поділу як моральний і політичний обов'язок, але водночас залишаючись вмонтованою в трансатлантичну систему гарантій, витoki якої сягають саме епохи поділу.

Водночас умови об'єднання та подальше розширення НАТО і ЄС стали джерелом довготривалих суперечок, що безпосередньо впливають на сучасну європейську безпеку. Архівні дослідження Саротт та інших показують, що інтерпретації домовленостей початку 1990-х років стали одним з ключових елементів у дискурсі Росії щодо «порушених обіцянок» і «однобічного розширення Заходу», тоді як для Німеччини та її партнерів логіка розширення сприймалася як природне подолання історичних поділів і консолідація демократії в Центральній-Східній Європі.

У результаті розкол Німеччини, який колись структурував біполярний порядок, опосередковано продовжує діяти як джерело різних історичних наративів та політичних претензій, що визначають лінії конфлікту у ХХІ ст. Суперечка навколо сенсу німецького об'єднання та меж «нової Європи» демонструє, що спадщина поділу не є нейтральною: вона використовується для легітимації як інтеграційних, так і ревізійністських проєктів.

Особливу вагу в оцінці ролі німецького розколу має внутрішній вимір інтеграції колишньої НДР. Соціально-економічні та ментальні розриви між «сходом» і «заходом» Німеччини, які фіксують дослідження М. Фулбрук, засвідчують, що десятиліття існування двох різних політичних, економічних і ціннісних систем сформували довготривалі відмінності у політичній культурі, рівні довіри до інститутів і відчутті включеності до загальнонімецького та загальноєвропейського простору [15].

Після 1990 року масштабні трансфери, модернізація інфраструктури та інституційне вирівнювання не повністю усунули досвід маргіналізації, втрати соціального статусу, руйнування звичних структур, що живить феномени «Ostalgie», протестних настроїв і підтримки політичних сил, які апелюють до почуття несправедливості. Цей внутрішній вимір свідчить, що розкол Німеччини заклав не лише міждержавну, а й внутрішньосупільну лінію поділу, наслідки якої мають резонанс у ширшій європейській політиці, включно з дебатами про периферії, нерівність і «другосортність» регіонів.

Інтеграція колишнього Сходу в європейський простір через об'єднану Німеччину стала водночас моделлю і попередженням для подальшого розширення ЄС. Дискусії довкола ефективності політики вирівнювання, збереження регіональних ідентичностей, подолання авторитарної спадщини та зміцнення довіри до демократичних інститутів у східних землях Німеччини виявилися співзвучними аналогічним проблемам у країнах Центрально-Східної Європи, що приєдналися до ЄС у 2004–2007 рр. Досвід німецького розколу та його подолання показав, що ліквідація формальних кордонів не гарантує автоматичного зникнення структурних асиметрій, а отже, політика європейської інтеграції потребує довготривалих інвестицій у соціальну згуртованість, історичну пам'ять і регіональний розвиток. У працях з німецької зовнішньої політики та європеїзації підкреслюється, що саме пам'ять про поділ і відповідальність за його подолання стимулювали Німеччину брати активну участь у формуванні політик згуртування, підтримки трансформацій і східного

партнерства як інструментів запобігання появі нових «ліній поділу» всередині Європи [34].

Тож, вплив розколу Німеччини на сучасну європейську безпеку та інтеграційні процеси проявляється у трьох взаємопов'язаних площинах. По-перше, у закріпленні об'єднаної Німеччини як ключового, але «самообмеженого» актора європейської та трансатлантичної безпеки, чия поведінка значною мірою детермінована досвідом поділу та уроками минулого. По-друге, у формуванні розширеної Європи, де зняття однієї історичної межі стало імпульсом до перегляду всієї конфігурації кордонів і зон впливу, але одночасно породило нові лінії конфлікту у відносинах із державами, що не поділяють цих результатів. По-третє, у збереженні внутрішніх соціокультурних наслідків поділу, які продовжують впливати на політичні процеси в Німеччині та резонують із ширшими європейськими дискусіями про нерівність, периферійність та історичну справедливість. У цьому контексті розкол Німеччини постає як довготривалий фактор структурування європейського простору, який навіть після формального завершення поділу залишається важливим ключем до розуміння поточних викликів європейської безпеки та інтеграції.

На міжнародній арені об'єднана Німеччина стала важливим актором європейської інтеграції – країною, яка поєднує економічну силу з відданістю демократії та мирному співіснуванню. Однак умови об'єднання Німеччини, закріплені у договорі «2+4», та подальше розширення НАТО й ЄС спричинили нові напруги, особливо у відносинах із Росією, яка розглядає ці процеси як порушення домовленостей початку 1990-х років. Це підтверджує, що історична спадщина німецького поділу продовжує впливати на сучасну політику та геополітичні баланси.

Розподіл Німеччини справив значний вплив на всю Європу, закріпивши біполярність світового порядку, яка визначила кордони сфер впливу та утвердила поділ континенту на західну і східну частини. Для західних країн інтеграція Федеративної Республіки Німеччини в структури євроатлантичного

співробітництва, такі як Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), Європейське об'єднання вугілля і сталі та НАТО, стала запорукою створення надійного бар'єра проти експансії радянського впливу. Водночас для Радянського Союзу формування Німецької Демократичної Республіки становило стратегічно важливий елемент забезпечення ідеологічної та військової безпеки, а також символ утвердження «народно-демократичної» альтернативи капіталістичній системі.

Розкол Німеччини відіграв ключову роль у стабілізації європейського порядку. Фактичне визнання поділу створило своєрідну рівновагу страху, яка, хоча й ґрунтувалася на конфронтації, забезпечувала певну передбачуваність і уникнення прямого військового конфлікту. Політика розрядки 1970-х років, зокрема «східна політика» Віллі Брандта, продемонструвала, що прийняття наявного статус-кво може стати основою для поступового зниження напруги. У той же час включення обох частин Німеччини в роботу Гельсінського процесу стало важливим кроком для майбутньої трансформації європейських механізмів безпеки та поступового переходу до політики діалогу. Таким чином, поділ Німеччини став визначальним фактором у формуванні нової геополітичної структури, яка впливала на стратегії обох блоків протягом десятиліть.

Зведення Берлінської стіни у 1961 році стало не лише фізичною маніфестацією цього поділу, але й символом сутності Холодної війни — ізоляції, ідеологічного протистояння та відсутності можливості досягти компромісу. Її існування увиразнювало глибину цивілізаційної прірви між двома частинами Європи і закріплювало уявлення про стабільність через підтримку «керованої конфронтації». Однак розкол також стимулював розвиток внутрішніх соціальних та політичних процесів. У Західній Німеччині (ФРН) це виражалося в демократизації, федералізмі та економічному лібералізмі, тоді як у Східній Німеччині (НДР) — у централізації, плановій економіці та партійному контролі. Обидві моделі стали відображенням ідеологічних систем їхніх покровителів, що дозволяло кожній стороні обґрунтовувати легітимність свого шляху розвитку.

Отже, Берлінська криза та поділ Німеччини мали багатоаспектні наслідки. Вони сприяли створенню двоблокової системи, нової європейської рівноваги, зміні внутрішньонімецьких політичних структур і впливали на міжнародні відносини навіть після Холодної війни. Цей поділ став як трагедією, так і основою для стабільності Європи, що визначає сучасний континентальний порядок. Його спадщина досі впливає на європейську безпеку, інтеграцію та пошуки моделей співіснування у XXI ст.

3.3. Розробка уроку на тему: «Берлінська криза 1948–1949 рр.»

Клас: 11

Тип уроку: комбінований (з елементами інтерактивного моделювання та аналізу історичних джерел)

Тривалість: 45 хвилин

Освітня галузь: Історія

Підручник: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 256 с.: іл., карти.

Мета уроку

Навчальна:

- сформувати в учнів цілісне уявлення про політичні, економічні та військово-дипломатичні причини Берлінської кризи 1948–1949 рр.;
- охарактеризувати позиції СРСР, США, Великої Британії та Франції у німецькому питанні;
- пояснити механізм блокади Західного Берліна та організації «повітряного мосту»;
- показати наслідки кризи для формування двох німецьких держав.

Розвивальна:

- розвивати вміння аналізувати історичні документи, карти та статистичні матеріали;

- формувати критичне мислення, уміння робити історичні узагальнення та висновки;
- сприяти розвитку дискусійної культури та історичної аргументації.

Виховна:

- виховувати повагу до принципів мирного врегулювання міжнародних конфліктів;
- формувати розуміння цінності міжнародної співпраці та дипломатії у збереженні миру.

Обладнання та ресурси

- Карта «Європа після Другої світової війни»;
- Фотографії з блокади Берліна (1948–1949 рр.);
- Відеофрагмент із документального фільму BBC «Berlin Airlift» (1998);
- Фрагменти історичних документів (ноти СРСР та США, виступ Г. Трумена, лист маршала Соколова);
- Мультимедійна презентація з ключовими датами та статистикою авіаперевезень;
- Робочі аркуші для групової роботи.

Хід уроку

1. Організаційний момент (2 хв.)

Привітання, оголошення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності: коротке запитання-проблема – *«Чи можна було уникнути Берлінської блокади?»*

2. Актуалізація опорних знань (5 хв.)

Фронтальне опитування:

- Яким було становище Німеччини після Другої світової війни?
- Як поділили Берлін між державами-переможницями?
- Які суперечності виникли між СРСР і західними союзниками у 1947–1948 рр.?

Учні відтворюють основні події попереднього етапу – створення зон окупації, «план Маршалла», радянську реакцію на економічну інтеграцію Заходу.

3. Вивчення нового матеріалу (20 хв.)

а) Геополітичні передумови кризи.

Учитель пояснює, що 1948 рік став кульмінацією зростання напруження між колишніми союзниками. Згідно з дослідженнями Д. Гаррінгтона [Harrington, 1990], радянське керівництво сприйняло грошову реформу у Західних зонах як загрозу своїм інтересам, що стало приводом для блокади Берліна. С. Понс [Pons, 1999] підкреслює, що Сталін намагався примусити Захід відмовитися від створення окремої держави, використовуючи економічний тиск.

б) Блокада Західного Берліна.

Розповідь супроводжується показом карти авіашляхів. Учні дізнаються, що 24 червня 1948 р. СРСР перекрив залізничне та автомобільне сполучення з Берліном, заблокувавши постачання продовольства та палива. Західні держави відповіли створенням «повітряного мосту» – масштабної операції з постачання міста літаками, яка тривала понад 11 місяців. За даними Дж. Свіні, протягом цього періоду було здійснено понад 277 тис. авіарейсів, доставлено близько 2,3 млн тонн вантажів.

в) Дипломатичне протистояння.

Учитель акцентує, що, незважаючи на військовий тиск, сторони утрималися від прямого зіткнення. Захід звернувся до Ради Безпеки ООН, однак СРСР блокував резолюції. Гаррінгтон зазначає, що саме дипломатичні зусилля Трумена й Атлі дозволили уникнути війни, тоді як радянська сторона намагалася добитися визнання своїх інтересів у Східній Німеччині.

г) Завершення кризи та наслідки.

У травні 1949 р. блокаду було скасовано. Невдовзі відбулося створення ФРН і НДР – подія, що закріпила поділ Європи на два табори. Учні роблять

висновок, що Берлінська криза стала першою великою конфронтацією Холодної війни і визначила контури нової системи міжнародних відносин.

4. Закріплення матеріалу (10 хв.)

Інтерактивна вправа «Міжнародний саміт»

Клас ділиться на чотири групи (СРСР, США, Велика Британія, Франція). Учні отримують завдання представити позицію своєї країни, аргументуючи, чому саме вона діяла так під час кризи.

Після виступів – коротка дискусія «Що могло б запобігти блокаді?»

5. Підсумок уроку (5 хв.)

Учитель підводить підсумки, узагальнюючи:

- Берлінська криза стала першим випробуванням Холодної війни;
- Вона заклала основи двоблочної системи міжнародних відносин;
- Мирне розв’язання конфлікту стало прикладом сили дипломатії.

Домашнє завдання:

1. Підготувати есе (1 стор.) на тему «Берлінський «повітряний міст» як символ європейської солідарності».
2. На оцінку високого рівня – створити коротку мультимедійну презентацію (5 слайдів) з використанням фотодокументів 1948–1949 рр.

Очікувані результати навчання

Після уроку учні повинні:

- пояснювати причини та хронологію Берлінської кризи;
- характеризувати позиції основних учасників;
- оцінювати наслідки кризи для міжнародних відносин;
- висловлювати власну аргументовану позицію щодо шляхів мирного розв’язання конфліктів.

Висновки до розділу 3

Берлінська криза 1948–1949 років стала каталізатором поділу Європи, що призвів до створення двох німецьких держав: ФРН і НДР. Спочатку це

розглядалося як тимчасове рішення, але поступово перетворилося на стійку структуру міжнародної системи й визначило політику Європи під час Холодної війни. Заснування ФРН і НДР символізувало крах спроб зберегти єдність Німеччини, проголошену на Ялтинській і Потсдамській конференціях. Політичні суперечності союзників, валютна реформа 1948 року та блокада Берліна зробили поділ неминучим. Західна Німеччина інтегрувалася у систему західних демократій, ставши двигуном економічного відродження, тоді як східна зона під контролем СРСР стала соціалістичною державою.

Розкол Німеччини закріпив біполярний світопорядок, розділивши Європу на Захід і Схід. Включення ФРН у структури євроатлантичного співробітництва створило бар'єр проти радянського впливу. Водночас НДР стала опорою СРСР у просуванні соціалістичної альтернативи. Берлінський мур, зведений у 1961 році, став символом поділу Європи та Холодної війни: ізоляції, ідеологічного протистояння й відсутності компромісу. Зміцнення кожної зі сторін через ідеологічні відмінності підкреслювало цивілізаційний розрив між Західною та Східною Європою. Поділ Німеччини відіграв важливу роль у стабілізації європейського порядку. Хоча конфронтація залишалася, прийняття поділу забезпечувало прогнозованість і уникнення прямого військового зіткнення. Політика розрядки у 1970-х роках, зокрема ініціативи В. Брандта, стала основою для зниження напруги. Падіння Берлінського муру у 1989 році символізувало завершення Холодної війни та виснаження радянської моделі розвитку. Возз'єднання Німеччини в 1990 році повернуло її єдність і стало основою нової системи європейської безпеки.

Розроблений урок є методично обґрунтованим, змістовно насиченим та спрямованим на формування в учнів не лише знань про Берлінську кризу 1948 – 1949 рр., але й навичок комплексного історичного аналізу. Застосування проблемного питання («Чи можна було уникнути блокади ?») сприяє розвитку критичного мислення та вмінню встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Учні вчаться не просто констатувати факти, а й аналізувати мотиви дій наддержав.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно виконати завдання, і зробити наступні *висновки*:

1. Аналіз історіографії Берлінської кризи 1948 –1949 рр. засвідчує глибоку еволюцію наукових підходів – від ідеологізованих радянських інтерпретацій до сучасних міждисциплінарних моделей, що спираються на широке коло джерел і прагнуть до комплексного осмислення подій. У радянській історичній науці тема кризи перебувала під впливом офіційної доктрини «миролюбної політики СРСР» та «агресивності Заходу». Блокада Берліна подавалася як вимушена реакція Москви на дії союзників, що порушили Потсдамські домовленості. Такий підхід нівелював реальні суперечності в політиці СРСР і обмежував аналітичну глибину дослідження. Доступ до архівів у 1990-х рр. спричинив перегляд цих уявлень, давши змогу побачити кризу як результат поєднання оборонних і наступальних мотивів радянської стратегії, у якій важливу роль відіграв німецький чинник і внутрішні дискусії в керівництві СРСР.

Сучасні дослідження підкреслюють, що Берлінська блокада була не лише епізодом Холодної війни, а й індикатором глибинної трансформації міжнародної системи. Українська історіографія, представлена працями О. Овчаренка, А. Кудряченка, О. Сича та інших учених, розвиває синтетичний підхід, інтегруючи західні наукові здобутки та розглядаючи кризу як ключовий елемент «німецького питання» у контексті структурних змін повоєнної Європи.

2. Після Другої світової війни Німеччина стала головною ареною суперництва держав-переможниць. Збереження єдності країни, проголошене у Потсдамі, виявилось неможливим через глибокі розбіжності в баченні її майбутнього устрою. СРСР прагнув створити на своїй окупаційній території лояльну соціалістичну державу, тоді як США, Велика Британія та Франція поступово інтегрували західні зони у власну економічну та політичну систему. Запровадження «плану Маршалла», формування Бізонії та Тризонії, проведення

валютної реформи стали тими кроками, що остаточно підважили засади союзного управління і перетворили «німецьке питання» на центральний вузол Холодної війни. Конфігурація чотиристоронньої окупації з самого початку містила суперечності між державами-переможницями. Розбіжності у цілях, економічних моделях, політичних підходах до майбутнього Німеччини призвели до поступового розмивання єдиного механізму управління. Валютна реформа 1948 року стала лише каталізатором, який відкрив приховану кризу довіри між союзниками. Радянська зона почала активно вибудовувати власну модель державності, тоді як США, Велика Британія та Франція рухалися шляхом інтеграції своїх зон та посилення соціально-економічного відновлення Західної Німеччини.

3. Політичні суперечності між країнами-союзниками, що призвели до загострення ситуації в Берліні. Саме різні бачення майбутнього німецької державності, механізмів контролю та економічного устрою стали структурною основою конфлікту. Радянський Союз прагнув не допустити створення сильної прозахідної Німеччини, побоюючись її інтеграції в американську систему безпеки. Західні держави, навпаки, бачили економічне відродження Німеччини як ключ до стабільності Європи. Цей дисбаланс стратегічних інтересів став першопричиною блокади. У глобальному контексті події 1948–1949 рр. стали підтвердженням того, що у протистоянні двох систем значну роль відіграє не лише військова міць, а й здатність мобілізувати ресурси заради захисту цінностей.

4. Хронологічний аналіз показав, що блокада стала масштабним інструментом політичного тиску, спрямованим на примус Заходу відмовитися від самостійної політики у німецькому питанні. Водночас «повітряний міст» довів ефективність нових форм співпраці між США та їхніми європейськими партнерами. Захід зміг забезпечити життєдіяльність майже двох мільйонів мешканців Західного Берліна, продемонструвавши політичну рішучість і технологічні можливості. Це стало важливою дипломатичною перемогою, яка суттєво вплинула на подальший перебіг Холодної війни. З гуманітарної точки

зору, «повітряний міст» став прецедентом нової форми міжнародної допомоги, заснованої на принципах солідарності та безкорисливості. Це був один із перших випадків, коли військова операція набувала чітко гуманітарного характеру, поєднуючи технічну досконалість із моральною метою – порятунком цивільного населення. У подальшій історії людства цей досвід став основою для розробки механізмів міжнародного реагування на гуманітарні кризи, які надалі реалізовувалися під егідою ООН та інших організацій.

5. Блокада стала переломним етапом у формуванні післявоєнної Європи. Вона не лише пришвидшила створення Федеративної Республіки Німеччини та Німецької Демократичної Республіки, але й заклала основи нової системи безпеки, що включала створення НАТО, поглиблення європейської інтеграції й розвиток концепції стримування. Ця криза виступила точкою неповернення, після якої поділ Німеччини став практично неминучим. Берлінська криза отримала значний символізм, визначивши хід холодної війни на тривалі десятиліття вперед. Аналіз Берлінської кризи має не лише академічне, але й практичне значення. Вона демонструє, що ефективна політика безпеки можлива лише за умови поєднання стратегічних розрахунків із моральною легітимністю, дипломатичних зусиль із гуманітарними цінностями, рішучості із готовністю до компромісу. Уроки 1948–1949 років залишаються надзвичайно актуальними в сучасному світі, який стикається з політичними блокадами, інформаційними війнами та спробами силового перерозподілу сфер впливу. Берлінська криза нагадує, що справжня сила держави полягає не лише у військовій потужності, а й у здатності забезпечувати справедливість, довіру та підтримку своїх громадян.

6. З одного боку, створення ФРН стало відповіддю на блокаду і символом успішної інтеграції Західної Німеччини у західноєвропейські та євроатлантичні структури. З іншого боку, НДР утвердилася як радянський політичний проєкт, що мав протистояти ФРН у межах двополярного світоустрою. Таким чином, криза не лише віддзеркалила конфлікт інтересів наддержав, але й стала фактором конструювання нової німецької ідентичності

та державності. Берлінська криза 1948–1949 рр. стала ключовим поворотним пунктом у становленні нової геополітичної системи, визначила контури холодновоєнного світу, заклала основи сучасних моделей міжнародної безпеки та стала символом стійкості демократичних цінностей у протистоянні тоталітаризму. Її історичне значення полягає у тому, що вона показала: навіть у найгостріших конфліктах вирішальними залишаються не засоби примусу, а сила солідарності, людяність і готовність захищати свободу.

7. Урок чітко позиціонує Берлінську кризу 1948 –1949 рр., як перший масштабний конфлікт у період Холодної війни. Це не лише локальна подія, а й ключовий вододіл, який визначив подальшу логіку блокового протистояння. Головний висновок для учнів – криза не лише загострила відносини між союзниками, але й стала каталізатором остаточного розколу Німеччини на ФРН та НДР, що є фундаментальним наслідком для вивчення історії післявоєнної Європи.

Таким чином, підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна дійти висновку, що Берлінська криза 1948 –1949 рр. не лише стала одним із перших актів великого протистояння між двома системами й ключовим поворотним пунктом у становленні контурів нового геополітичного світоустрою, але й заклала парадигму подальших конфліктів, у яких визначальними стали не лише війна, а політика, дипломатія, пропаганда та економіка. Її наслідки позначилися на всій післявоєнній історії – від створення НАТО і Варшавського договору до будівництва Берлінського муру та, зрештою, до процесу об'єднання Німеччини у 1990 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко І. В., Маргулов А. Х., Єремєєва І. А., Несправа М. В. Історія міжнародних відносин: підруч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.
2. Галкин А. А., Мельников Д. Е. СССР, Западные державы и германский вопрос: 1945–1965 гг. Ин-т мировой экономики и международных отношений. М.: Наука, 1966. 264 с.
3. Гончаров А. ФРН і НДР у міжнародних відносинах у 1949–1990 рр. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції: «Міжнародні відносини: історія, теорія та практика» (м. Суми, 28 лютого 2019 року). Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. С.19–22.
4. Кудряченко А. І. Берлінська криза 1948–1949 років: балансування на межі війни. *Українсько-німецькі стосунки: історія та сучасність*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 85–102.
5. Кудряченко А. І. Німецько-німецькі стосунки: від визнання до єднання. Київ: Либідь, 1996. 328 с.
6. Кудряченко А. І. Холодна війна в Європі (1947–1975 рр.). *Українсько-європейський історичний альманах*. 2009. №6. С. 54–68.
7. Овчаренко О. І. Двохполюсність світу і «холодна війна» (1946–1991 рр.). навч.-метод. посіб. до спецкурсу для студентів ВНЗ / Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2013. 163 с.
8. Сич О. І., Мінаєв А. М. Доба «Холодної війни»: основні тенденції світового розвитку: навч. посіб. / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2008. 72 с.
9. Becker S. O. The Economic Origins of the Division of Germany. *CAGE Working Paper Series*. University of Warwick, 2020. Paper No. 461. URL: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/centres/cage/manage/publications/461-2020_becker.pdf (date of access: 15.11.2025).

10. Bluth C. Germany and the Future of European Security. London: Palgrave Macmillan, 2000. 213 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1057/9781403905222> (date of access: 15.11.2025).
11. Cox M. The Berlin Blockade: The Cold War's first confrontation. London: Routledge, 2019. 284 p.
12. CVCE, eu. «The End of the Berlin Blockade (12 May 1949)». *Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe*. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/the_end_of_the_berlin_blockade_12_may_1949-en-ab7e73e7-a79c-4ce0-acab-6ca49d71336c.html (date of access: 15.11.2025).
13. Damjanović D. The Reunification of Germany & Global Social Evolution. *Cadmus Journal*. 2018. Vol. 3, Iss. 5. p.44–56. URL: <https://cadmusjournal.org/files/pdfreprints/vol3issue5/Reunification-of-Germany-and-Global-Social-Evolution-DDamjanovic-Cadmus-V3-I5-Reprint.pdf> (date of access: 15.11.2025).
14. Davison W. P. The Berlin Blockade: A Study in Cold War Politics. Princeton: Princeton University Press, 1958. 423 p. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP81-01043R002100180004-1.pdf> (date of access: 15.11.2025).
15. Fulbrook M. A Concise History of Germany. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 277 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/concise-history-of-germany/C7ABE2ADF187260F652F5E2F7B6A8496> (date of access: 15.11.2025).
16. Gammon I. «The Berlin Airlift». *Origins: Current Events in Historical Perspective*. 2024. May. URL: <https://origins.osu.edu/read/berlin-airlift> (date of access: 15.11.2025).
17. Gimbel J. The Origins of the Marshall Plan. Stanford: Stanford University Press, 1976. 420 p.
18. Gothe N. 1989: The Struggle to Create Post-Cold War Europe Princeton: Princeton University Press, 2009. XVI + 321 pp. URL:

<https://academic.oup.com/princeton-scholarship-online/book/13826> (date of access: 15.11.2025).

19. Hanrieder W. F. Germany, America, Europe: Forty Years of German Foreign Policy. New Haven; London: Yale University Press, 1989. 348 p.

20. Harrington D. F. The Berlin Blockade Revisited. *The International History Review*. 1984. Vol. 6, Iss. 1. P. 88–112. DOI: <https://doi.org/10.1080/07075332.1984.9640334>

21. Harrington D. F. Berlin on the Brink: The Blockade, the Airlift, and the Early Cold War. Lexington: University Press of Kentucky, 2012. 432 p.

22. Harrington D. F. The United States, the United Nations and the Berlin Blockade. *Diplomatic History*. 1990. Vol. 52, No. 2. P. 262–285 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1111/j.1540-6563.1990.tb00781.x> (date of access: 15.11.2025).

23. Jarausch K. H. After Hitler: Recivilizing Germans, 1945–1995. New York: Oxford University Press, 2006. 395 p. URL: <https://www.scribd.com/document/358393480/After-Hitler-pdf> (date of access: 15.11.2025).

24. Jarausch K. H. The Failure of East German Antifascism: Some Ironies of History as Politics. *German Studies Review*. 1994. Vol. 17, No1. P. 85–102. DOI: <https://doi.org/10.2307/1429294>

25. Leffler M. P. The Struggle for Germany and the Origins of the Cold War. The German Historical Institute Occasional Papers. Washington D. C., 1996. 34 p. URL: https://www.ghi-dc.org/fileadmin/publications/Occasional_Papers/The_Struggle_for_Germany.pdf (date of access: 15.11.2025).

26. Lewkowicz N. The German Question and the Origins of the Cold War. I-PoC Press, 2008. 162 p. URL: https://books.google.com/books/about/The_German_Question_and_the_Origins_of_the_Cold_War.html?id=XUe-7HY__z8C (date of access: 15.11.2025).

27. Loth W. Overcoming the Cold War: a history of détente, 1950–1991. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2002. 255 p. URL: <https://archive.org/details/overcomingcoldwa0000loth> (date of access: 15.11.2025).
28. Loth W. The Division of the World, 1941–1955: Three Stages of the Cold War. *Diplomatic History*. 1988. Vol. 12, No.3. P. 277–294.
29. Lundestad G. International Relations since 1945: East, West, North, South Los Angeles: Sage, 2018. 328 p. URL: <https://www.insightturkey.com/file/1340/international-relations-since-1945-east-west-north-south>. (date of access: 15.11.2025).
30. Maier C. S. Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany. Princeton: Princeton University Press, 1997. 464 p.
31. Meet Me in the Middle: The Reunification of Germany's Research Network Bogang Jun, Flávio Pinheiro, Tobias Buchmann, Seung-kyu Yi, Cesar Hidalgo. Cornell University, 2017. 24 p. URL: <https://arxiv.org/abs/1704.08426>. (date of access: 15.11.2025).
32. Miller R. The Berlin Airlift: The Relief Operation that Defined the Cold War. London: Weidenfeld & Nicolson, 1998. 368 p.
33. Monteiro N., Bartel F. (eds.) Before and After the Fall: World Politics and the End of the Cold War. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 375 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108910194>
34. Overhaus M. In Search of a Post-Hegemonic Order: Germany, NATO and the European Security and Defence Policy. *German Politics*. 2004. Vol. 13, No.4. PP. 551–568. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0964400042000343137> (date of access: 15.11.2025).
35. Pons S. The papers on foreign and international policy in late-Stalinist Soviet Union: The case of the German question. *Monde russe. Russie – Empire russe – URSS – Russie contemporaine*. 1999. Vol. 12. URL: <https://journals.openedition.org/monderusse/pdf/12> (date of access: 15.11.2025).

36. Pons S. The Soviet Union and the German Question, 1945–1953. *Monde russe. Russie – Empire russe – URSS – Russie contemporaine*. 1999. Vol.12. URL: <https://journals.openedition.org/monderusse/pdf/12> (date of access: 15.11.2025).
37. Praditya R., Nugraha A., Kim S. Airborne Diplomacy: Humanitarian Airlift as a Tool of Foreign Policy. *Journal of Strategic Studies*. 2023. Vol. 46, No. 3, P. 455 – 478.
38. Schmidt G. Divided Europe – Divided Germany (1950 – 63). *Contemporary European History*, 1994. Vol.3, No. 2. C.155–192. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/contemporary-european-history/article/abs/divided-europe-divided-germany-195063/BAA58B2697D794890D12A1592AEDC32B> (date of access: 15.11.2025).
39. Shlaim A. Britain, the Berlin Blockade and the Cold War. *International Affairs*. 1983. Vol. 60, № 1. (Winter). P. 1–14.
40. Shlaim A. The United States and the Berlin Blockade, 1948–1949: A Study in Crisis Decision-Making. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1983. 463 p. URL: https://books.google.com/books/about/The_United_States_and_the_Berlin_Blockad.html?id=MnL0d70AuowC&redir_esc=y (date of access: 15.11.2025).
41. Smyser W. R. From Yalta to Berlin: The Cold War Struggle Over Germany. New York: St. Martin's Press, 1999. 465 p. URL: <https://www.abebooks.com/9780312066055/Yalta-Berlin-Cold-Struggle-over-0312066058/plp> (date of access: 15.11.2025).
42. Stivers W. The Incomplete Blockade: Soviet Zone Supply of West Berlin, 1948-49. *Diplomatic History*. 1997 Vol. 21, No. 4 (March). P. 569–602. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/analysis-memorandum-lifting-soviet-blockade> (date of access: 15.11.2025).
43. Sweeney J. Air Transport and the Berlin Blockade, 1948–1949. *Journal of Strategic Studies*. 1998. 21(4). P. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402399808437417>

44. Taylor F. *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945–1963*. Princeton: Princeton University Press, 1999. 426 p. URL: <https://dokumen.pub/a-constructed-peace-the-making-of-the-european-settlement-1945-1963-9781400843459.html> (date of access: 15.11.2025).
45. Taylor F. *The Berlin Wall: A World Divided, 1961–1989*. London: HarperCollins, 2006. 486 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Berlin_Wall.html?id=qvk3lHlXfP0C&redir_esc=y (date of access: 15.11.2025).
46. Trachtenberg M. *The future of the western alliance: An historian's view*. URL: <https://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/trachtenberg/cv/columbia%282%2pdf> (date of access: 15.11.2025).
47. Tusa A., Tusa J. *The Berlin Airlift: The Cold War Mission to Save a City*. London; New York: Skyhorse Publishing, 2017. 480 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Berlin_airlift.html?id=Yq8rAQAAIAAJ&redir_esc=y (date of access: 15.11.2025).